

Еуропа Одағының
қаржылық қолдауымен

Centre of Policy and
Legal Reform

ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТ ӘДІСТЕМЕСІ

АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖАЗБА

2021

ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТ ӘДІСТЕМЕСІ

АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖАЗБА

**Алматы
2022**

Бұл басылым Еуропалық Одақтың қаржылық қолдауымен дайындалған. Осы жарияланымның мазмұны «Құқықтық саясатты зерттеу орталығы» ҚҚ (LPRC) жауапкершілігінің мәні болып табылады және Еуропалық Одақтың көзқарасын білдірмейді.

Жарияланымды Еуропалық Одақтың қаржылық қолдауымен іске асырылатын «Демократиялық полицияның сервистік-бағдарланған моделі» жобасы шеңберінде құқықтық саясатты зерттеу орталығы (LPRC) және саяси-құқықтық реформалар орталығы (CPLR) дайындады.

Барлық материалдар пайда табумен байланысты емес әлеуметтік мақсатта қолданылады.

© Құқықтық саясатты зерттеу орталығы
© Саяси-құқықтық реформалар орталығы

МАЗМҰНЫ

1. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫ	4
2. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТТЫҢ МАҚСАТЫ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ	10
3. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ МАЗМҰНЫ	12
3.1. Жоспарлау және дайындық	13
3.2. Байланыс орнату.....	15
3.3. Сұхбат жүргізудің құқықтары мен тәртібін түсіндіру.....	16
3.4. Ақпарат алу	16
3.5. Аяқтау	18
3.6. Бағалау	19
3.7. Куәлар мен жәбірленушілерге қатысты процессуалдық сұхбаттың ерекшеліктері.....	20
4. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТТЫ ЕНГІЗУГЕ ҚАЖЕТТІ ҚАДАМДАР	29
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ	30
1-ҚОСЫМША. СТАНДАРТТЫ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕДУРАЛАР	32

1. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Процессуалдық (тергеу) сұхбат әдісі (investigative interview) өткен ғасырдың 90-жылдарының басында Англия мен Уэльс (Ұлыбритания) полициясының ауқымды реформалары аясында пайда болды. Бұл полиция қызметкерлерінің күдіктілермен, куәгерлермен және қылмыстардан зардап шеккендермен қарым-қатынас сипатын өзгертіп қана қоймай, құқық қорғау органдарының дүниетанымының өзгеруіне айтарлықтай әсер етті.

Реформалардың тарихы өткен ғасырдың 70-ші жылдарының ортасында Ұлыбританияда өткен «Бирмингем алтылығы» және «Гилфорд төрттігі» деп аталатын істердің үлкен процестері болды, оның барысында полиция тарапынан қоқан-лоқы көрсету мен азаптау нәтижесінде күдіктілер өздерін Бирмингем мен Гилфордтағы жарылыстарды ұйымдастырғаны үшін айыптымыз деп айтып, өмір бойына бас бостандығынан айырылды¹.

1984 жылы Ұлыбритания Парламенті полиция мен қылмыстық дәлелдемелер туралы актіні (the Police and Criminal Evidence Act) қабылдады. Актінің мақсаты адам құқықтарын (іс жүргізу кепілдіктерін) және полицияның өкілеттіктерін мұқият теңестіру болды. Бұл актінің кішкентай, бірақ жаңашыл бөлігі — күдіктілермен сұхбат (жауап алу) 1986 жылдан бастап техникалық түрде бекітіле бастады.

Келесі жылдары Ішкі Істер Министрлігінің (Англия мен Уэльс үкіметінің бір бөлігі) бұйрығымен күдіктілермен сұхбат жазбаларын зерттеу жүргізілді, ішінара сол кезде полиция қызметкерлеріне сұхбат (жауап алу) техникасы үйретілмегендіктен, бұл полиция қызметкерлеріне сұхбат жүргізу шеберлігі жетіспейтінін көрсетті².

Бұл зерттеулер осы саладағы реформаларға алып келді, оның аясында мемлекеттік құрылымдар мен полиция басшылары бірнеше тәжірибелі полиция қызметкерлерін сұхбат (жауап алу) жүргізудің жаңа әдістерін әзірлеу үшін жұмыс тобына (1990 жылы) кіруге шақырды. Жұмыс тобына кәсіби психологтар да кірді.

Талқылаулардан кейін жұмыс тобының өкілдері «Бейбітшілік» моделі/тәсілі деп атаған ұсыныстарды ұсынды. Бұл реформа 1992 жылы өтті және қылмыстарды тергейтін барлық құқық қорғау органдарының қызметкерлері қатысуы керек ережелер мен оқу курстарын қамтыды. Бұл көзқарастар ғылыми зерттеулерге негізделген көптеген психологиялық аспектілерді қамтыды. Осылайша, полицейлерде сұхбатты тиімді өткізу бойынша білім мен дағдылардың жетіспеушілігі мәселесі шешілді.

PEACE-тің іс жүргізу (тергеу) сұхбатының моделін енгізу қылмыстық әділет саласындағы институттарды қолдаумен қатар жүрді. 2004 жылы полиция басшылары қауымдастығы (The Association of Chief police Officers) Ұлыбританияның полиция қызметін жетілдіру жөніндегі ұлттық агенттігі 2009 жылы қайта қараған және жаңартқан процессуалдық сұхбаттың ұлттық

---

¹ Толығырақ мына жерден қараңыз: *Kevin Toolis*. When British Justice Failed / The New York Times Magazine. February 25, 1990, Section 6, Page 32.

² *Rhodes, E.*, United Nations may recommend PEACE approach [Электронды ресурс] / Қол жеткізу режимі: <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-29/december-2016/united-nations-may-recommend-peace-approach>; <https://drive.google.com/file/d/1SyZMIGZHcmLVmmNZRQRUFpmjhTifl5jQ/view>.

стратегиясын³, бекітті. Стратегия мәтінінде «жәбірленушілерден, куәлардан және күдіктілерден сұрау тергеудің сәттілігінің негізгі факторы болса да, ең жоғары стандарттарды сақтау қажет. Бұл үшін құқық қорғау органдары өздерінің сұхбат берушілерінің дағдыларын білдіретін құнды ресурстарды дамытып, қолдауы керек» деп көрсетілген.

Айта кету керек, Ұлыбританияда Стратегияны орындау тәртібінде бірқатар стандарттар әзірленді және процессуалдық сұхбат бойынша ұлттық және өңірлік үйлестірушілер арқылы процессуалдық сұхбаттардың үздік тәжірибелерін қолдау, дамыту және тарату жүйесі енгізілді, сондай-ақ қылмыстың ауырлығына, адамның процессуалдық мәртебесіне және ол туралы ақпараттың маңыздылығына байланысты сұхбат жүргізу үшін полицейлерді мамандандыру жүйесі енгізілді.

Процессуалдық сұхбатқа БҰҰ Бас Ассамблеясында ұсынылған Хуан Мендестің (Juan E. Méndez) (БҰҰ-ның азаптаулар және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері туралы арнайы баяндамашысы 2010–2016 жж.) жасаған қылмысы туралы ақпарат жинау кезінде айыптау мен зорлық-зомбылықтан бас тарту мәнмәтінінде назар аударылды⁴.

Хуан Мендестің пікірінше, зорлық-зомбылықтың пайда болу себептері дұрыс емес мінез-құлық пен мәжбүрлеу қылмыс туралы ақпаратты тану немесе алу үшін қажет деген жалған түсінікке ие (ұйымдасқан қылмысқа немесе ұлттық қауіпсіздікке қатысты резонанстық істерде де, ауыр емес қылмыстарға қатысты күнделікті істерде де). Бұл тенденция мәжбүрлеп жауап алу әдістері, егер олар азаптау деңгейіне жетпесе де, жалған мойындауларға немесе сот қателеріне әкелетіні, сондай-ақ халықтың құқық қорғау органдарына деген сенімін әлсірететіні туралы сөзсіз ғылыми дәлелдерге⁵ қарамастан де сақталады.

Сонымен бірге жауап алу әдістерінің тиімділігі тарихпен де, ғылыми деректермен де расталмайды. Шынында да, азаптау мен қатыгез қарым-қатынасты қолдану ұзақ уақыт бойы жалған мойындаулар мен жалған ақпарат алудың жоғары тәуекелдерімен байланысты болды. Қылмысты ашуға ықпал етпейтін жалған ақпараттан басқа, іс жүргізу кепілдіктерін бұзу дәлелдемелерді жарамсыз деп танудың салдары болуы мүмкін, бұл іс бойынша тергеуді нәтиженің болмауына әкелуі мүмкін (адамды ақтау немесе қылмыстық мәжбүрлеу шараларын қолдану нәтижесінде), бұл олардың жұмысының тиімсіздігі және құқық қорғау органдарының қателіктері салдарынан жазаның бұлтартпастығы қағидатын бұзу болып табылады.

Хуан Мендес халықаралық қауымдастықты процедуралық сұхбатты құқық қорғау органдарының жұмысындағы ең жақсы тәжірибенің үлгісі ретінде мойындайтын әлемдік стандарттарды әзірлеуге шақырды. Процессуалдық сұхбатты таңдау әлемнің түкпір-түкпірінен келген ғалымдар мен практиктер өзара сенім негізінде сұхбатты қылмыстарды тергеудің, сондай-ақ терроризмге қарсы тұрудың ең қауіпсіз және тиімді тәсілі ретінде ұсынғанына байланысты⁶.

---

³ National Policing Improvement Agency. National Investigative Interviewing Strategy (2009) [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://library.college.police.uk/docs/npia/BP-Nat-Investigative-Interviewing-Strategy-2009.pdf>.

⁴ БҰҰ Бас Ассамблеясының 75-сессиясы. Азаптаулар және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері туралы мәселе бойынша БҰҰ арнайы баяндамашысының аралық баяндамасы, 2016, A/71/298.

⁵ Мәселен, мынаны қараңыз: *Shane O'Mara* Why Torture Doesn't Work: The Neuroscience of Interrogation. Harvard University Press (2015). — 336 pages.

⁶ БҰҰ Бас Ассамблеясының 75-сессиясы. Азаптаулар және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері туралы мәселе бойынша БҰҰ арнайы баяндамашысының аралық баяндамасы, 2016, A/71/298: 5, 22, 31, 46-т.

Еуропаға келетін болсақ, норвегиялық тәжірибе азаптаудың алдын-алу Комитетіне (ECPT) 28 жалпы баяндамада (2019) осы тақырыпқа көп көңіл бөлуге негіз берді⁷.

БҰҰ-ның қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі жөніндегі 14-Конгресінде (2021 жылғы 7–12 Наурыз) «Қылмыстың алдын алу, қылмыстық сот төрелігі және құқық үстемдігін қамтамасыз ету шараларын жандандыру: 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған тұрақты даму саласындағы күн тәртібін жүзеге асыруға қатысты» Киото декларациясы⁸ қабылданды, онда **қылмыстық тергеу рәсімдерін жетілдіру бөлігінде қылмыстық жауап алудың заңды және ғылыми негізделген әдістерін (процессуалдық сұхбат) қолданудың табысты практикасын енгізуге және таратуға** кеңес берілген. Құжатта мұндай әдістер тек ерікті айғақтарды алуға бағытталған және осылайша қылмыстық тергеу барысында заңсыз, қатаң және мәжбүрлеу шараларын қолдану қаупін азайтады делінген. Сондай-ақ, олар қылмыстық тергеулердің, қылмыстық қудалау мен айыптау үкімдерінің заңдылығы мен сапасын арттыра отырып, неғұрлым құнды дәлелдер алу үшін жағдай жасайды және ресурстарды тиімді пайдалануға ықпал етеді. Сонымен қатар, жауап алудың дұрыс емес әдістері мен тиісті процедуралық кепілдіктерге қатысты халықаралық нұсқаулықтардың жиынтығын әзірлеуде практик-мамандар, сарапшылар және басқа да тиісті субъектілер арасындағы ынтымақтастыққа жәрдемдесуді жалғастырған жөн (Киото декларациясының 47-тармағы).

Азаптаудың алдын алу қауымдастығы, азаптауға қарсы бастамалар және норвегиялық Адам құқықтары орталығының төрт жылға жуық зерттеуінен кейін 2021 жылы **«Тиімді тергеу жүргізу және ақпарат жинау принциптері»⁹ (Principles in Effective Interviewing — Mendez Principles)** таныстырылды. Бүгінгі таңда бұл процессуалдық сұхбат жүргізу әдістемесі туралы ең толық және жан-жақты құжат болып табылады.

«БҰҰ-ның азаптаулар жөніндегі арнайы баяндамашысы болып жұмыс істеген кезде мен күдіктілерден жауап алу кезінде азаптаулар мен мәжбүрлеу жиі кездесетінін атап өттім», — Хуан Мендес, БҰҰ-ның бұрынғы арнайы баяндамашысы (2010–2016).

Халықаралық қан комитетінің басшылығымен әлемнің түкпір-түкпірінен жауап алу, құқық қорғау, қылмыстық тергеу, Ұлттық қауіпсіздік, әскери іс, барлау, психология, криминология және адам құқықтары саласындағы 80-нен астам маманнан құралған команда: Хуан Мендес, Рэй Булл, Асберн Раклев, Мерри Шоллум және басқа да мамандар жауап алу, принциптерді әзірледі, оларды сақтау ұлттық құқық қорғау органдарының сотқа дейінгі тиімді және бейтарап тергеу жүргізуге және қылмыстық процестің барлық қатысушыларының құқықтарын сақтауға ықпал ететін болады.

Принциптер құқық қорғау органдары мен азаматтар арасындағы қатынастарды өзгерту мақсатын көздейді: процессуалдық сұхбатты енгізу арқылы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің тиімділігін және азаматтардың құқық қорғау органдарының өздеріне, мемлекетке деген сенімін арттыру арқылы.

---

⁷ 28th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment / CPT/Inf (2019)9. Par. 73–81.

⁸ «Қылмыстың алдын алу, қылмыстық сот төрелігі және құқық үстемдігін қамтамасыз ету шараларын жандандыру: 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған тұрақты даму саласындағы күн тәртібін жүзеге асыруға қатысты» Киото декларациясы [Электрондық ресурс]/оған қол жеткізу режимі: https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/Kyoto_Declaration_booklet/21-02817_Kyoto_Declaration_ebook_R.pdf.

⁹ Principles of Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering [Электрондық ресурс] /Қол жеткізу режимі: https://www.apt.ch/sites/default/files/inline-files/apt_PoEI_EN_08.pdf.

Олар процессуалдық сұхбат жүргізу бойынша егжей-тегжейлі ұсынымдарды және ұсталғаннан кейінгі алғашқы сағаттарда барынша осал блып табылатын ұсталған адамдардың құқықтарын сақтау кепілдіктерін біріктіретіндігімен бірегей. Бұл уақытта адамдар қылмыс жасады деп тану үшін азаптаудан зардап шегуі мүмкін.

Құжатта **процессуалдық сұхбат жүргізудің алты негізгі принципі бекітілді:**

1-принцип — негіздер туралы: тиімді сұхбат жүргізу ғылыми, құқықтық және этикалық негіздерге сүйенеді.

2-принцип — тәжірибе туралы: тиімді процессуалдық сұхбат — бұл тиісті құқықтық кепілдіктерді қамтамасыз ету кезінде нақты және сенімді ақпаратты жинаудың жан-жақты процесі.

3-принцип — осалдық туралы: тиімді сұхбат осалдық жағдайындағы респонденттердің қажеттіліктерін анықтауды және қанағаттандыруды талап етеді.

4-принцип — оқыту: процессуалдық сұхбат — бұл арнайы оқытуды қажет ететін кәсіби қызмет.

5-принцип — есептілік: тиімді сұхбат үшін ашық және есеп беретін мекемелер қажет.

6-принцип — іске асыру туралы: тиімді сұхбатты енгізу ұлттық мемлекет тарапынан батыл шараларды талап етеді.

Құқық қорғау органдары үшін принциптерді енгізу жауап алу кезінде неғұрлым нақты және сенімді ақпарат алуды, құқық қорғау органдарының тиімділігін арттыруды, сұхбат алушы мамандарды дамытуды, сотқа дейінгі тергеудің әртүрлі қатысушылары үшін жауап алуды жүргізуге және шынайы ақпарат жинауға, саналы түрде жалған ақпаратқа қарсы іс-қимыл жасауға мүмкіндік беретін әмбебап әдістемені қамтамасыз етеді.

Сот төрелігі жүйесі үшін тұтастай алғанда қағидаттарды пайдалану халықтың құқық қорғау органдарына сенімін арттыруға, құқық үстемдігін қолдауға, сот процестерінің тұтастығын қамтамасыз етуге және тиімді сот төрелігін жүзеге асыруға ықпал етеді. Барлық осы факторлар қылмыстың жалпы төмендеуіне әсер етеді.

Принциптер адам құқықтарын қорғайды және ол арқылы ешбір адам құқық қорғау органдарының бақылауында болған кезде мәжбүрлеуді немесе қатыгездікті сезінбейді, құқық қорғау органдарының «дәстүрлі жауап алу» ретінде мәжбүрлеу тактикасына жүгінуге деген ынтасын азайтуға ықпал етеді.

«Процессуалдық сұхбаттың басты шарты — мәжбүрлеусіз орта құру» — Принциптерде көрсетілген.

Принциптерді дайындау барысында психология, криминология, әлеуметтану, неврология және медицина сияқты ғылымдардың мәселелерін қамтитын пәнаралық сипаттағы бірқатар зерттеулер жүргізілді. Мұндай зерттеулердің нәтижелері **«дәстүрлі жауап алу» аясында мәжбүрлеуді қолдану бастапқыда респонденттің қарсылығын күшейте алатындығына және егер олар үнемі қолданылса, бұл жалған ақпарат беруге немесе жалған мойындауға әкелетініне сенімді дәлелдер келтіреді.** Сонымен қатар, зерттеулер жауап алынған адамға қысым жасау оның ынтымақтастыққа бейімділігін төмендететінін және адам ақпарат беруге дайын болса да, айғақ беруден бас тартуға немесе жалған айғақ беруге әкелетінін дәлелдейді. Бұл күдік туралы айтуға дайын күдіктілерге ғана емес, куәгерлер мен

жәбірленушілерге де қатысты. Олармен орынсыз, сенімді, агрессивті мінез-құлық полиция қызметкеріне кейіннен сотта дәлелдеу үшін қажет ақпаратты хабарлауға деген ұмтылысты толығымен жояды.

Сонымен қатар, шамадан тыс пайдалану нәтижесінде пайда болатын жалған ақпарат пен жалған мәлімдемелер жауап алудың жетілмеген әдістерінің жиі және болжамды салдары болып табылады. Олар заңсыз соттауға және бүкіл әлемде жалған дәлелдер алуға әкеледі. Теріс рөлді полиция қызметкерінің объективті ақпарат алуға деген ықыласынан гөрі жауап алынған адамнан тануға деген ынтасы ойнайды: полиция қызметкерлері кез-келген жағдайда өз көзқарастарын растауға тырысады, тек оның пайдасына куәлік қалдырады және олар сәйкес келмейтін аспектілерді қабылдамайды.

Сонымен қатар, мұндай зерттеулерде бейвербалды мінез-құлық негізінде біреу өтірік айтқан кезде дәл анықтауға болады деген миф мүлде орынсыз. Кейбіреулер дайындалған сұхбат алушылар жауап алынған адамның эмоционалды реакцияларына, іс-қимылдар «тіліне» немесе физиологиялық реакцияларға («адам полиграфының» бір түрі) негізделген жауаптардың шын екенін немесе шындыққа жанаспайтынын ажырата алады деп мәлімдейді. Бірақ іс жүзінде бұл жауап алынғандардың сөздері қаншалықты дұрыс екендігі туралы көрсеткіштер сенімсіз болып табылады. Сонымен қатар, көптеген ғылыми зерттеулер өтірікті анықтау технологиясы дәл емес деген қорытындыға келді және егер қолданылса, бұл дұрыс емес үкімдердің орын алуына мен сот қателіктеріне әкелуі мүмкін.

Мұқият зерттеулер ақпарат жинауға бағытталған сұхбат тәсілдерінің тиімділігін растайды. **Байланыс/түсіну негізінде мәжбүрлеусіз әдістер білікті мамандар күдікті, куәгер немесе жәбірленуші ретінде әрекет ететініне қарамастан, респонденттерден ақпарат жинау үшін сәтті қолданылуы мүмкін әдістердің тиімді жиынтығын ұсынады.**

Адам жадының ақпаратты қалай кодтайтыны, сақтайтыны және алатындығы туралы көптеген зерттеулердің нәтижелері негізінде респонденттерден егжей-тегжейлі, нақты хабарламалар алу үшін тиімді зерттеу әдістері жасалды. Бұған ашық, елемейтін (алдын ала қажетті жауаптар бермейтін) пікіртерімді пайдалану, сондай-ақ жауап алынатын адамның сұхбат алушының тарапынан үзіліссіз оқиға немесе ақпарат туралы еркін еске алу мүмкіндігі кіреді.

Сұхбатты стратегиялық жоспарлау қарастырылған негізгі мәселелерге назар аударуға мүмкіндік береді. Бұл әдіс сонымен қатар сұхбат берушіге берілген ақпарат бұрын алынған мәліметтерге сәйкес келетіндігін анықтауға мүмкіндік береді.

Егжей-тегжейлі зерттеулер көрсеткендей, байланыс/түсіну негізінде мәжбүрлеусіз сұхбат:

- сұхбат беруші мен сұхбат алушы арасындағы байланысты ынталандырады;
- жадтағы оқиғалар мен жағдайларды іздеуді жеңілдетеді;
- берілген ақпараттың нақтылығы мен шынайылығын арттырады;
- берілген ақпараттың шынайылығын талдауға мүмкіндік береді;
- көбірек ақпарат пен шынайы дәлелдер алу мүмкіндігін арттырады;
- жалған ақпарат немесе жалған мойындау қаупін азайтады.

Осылайша, процессуалдық сұхбат іс жүзінде дәстүрлі жауап алуға балама болып табылады. Бұл әдіс полиция мен басқа құқық қорғау органдарының өкілдерін жасалған қылмыстың мән-жайларын жүйелі және жан-жақты тексеруге жібереді, сондай-ақ іс бойынша мерзімінен бұрын қорытындылардың қосылуына жол бермейді.

Процессуалдық сұхбат қарым-қатынас пен ақпарат алуға көмектеседі, нәтижесінде қылмыстың ашылуына және тиімді тергеуге ықпал етеді. Адам құқықтары тұрғысынан процессуалдық сұхбат сотқа дейінгі тергеу органдарына кінәсіздік презумпциясы принципін іске асыруға және процедуралық кепілдіктерді толығымен сақтауға көмектеседі.

Процессуалдық сұхбаттың әдістемесі және оның құрамдас кезеңдері, техникасы мен құралдары жәбірленушілерден, куәгерлерден, құқық бұзушылардан және күдіктілерден/айыпталушылардан ақпарат алу туралы сөз болған кезде полиция қызметінің барлық мәнмәтінінде қолдануға жарамды.

2. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТТЫҢ МАҚСАТЫ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ

Мақсаты

Дәстүрлі мәселелер мен сауалнамалардың орнына процессуалдық сұхбатты енгізу құқық тәртібі органдары қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталған қазіргі заманғы әлемдік тренд болып табылады.

Процессуалдық сұхбат құқық қорғау органдарын жасалған құқық бұзушылықтың мән-жайларына жүйелі және жан-жақты тергеу жүргізуге жібереді және іс бойынша мерзімінен бұрын қорытындылардың қосылуына жол бермейді. Нәтижесінде, бұл әдіс құқық қорғау органдарына қылмыстарды тиімді тергеуге және сонымен бірге адамдардың процедуралық кепілдіктерін дұрыс қамтамасыз етуге көмектеседі және қоғаммен тұрақты сенім қатынастарын қалыптастыруға ықпал етеді.

«Процессуалдық сұхбатты» жауап алудың жаңа әдісі деп атаған дұрыс емес. Біріншіден, «жауап алу» термині пейоративті болғандықтан, ол теріс коннотацияға ие, өйткені ол жауап алынған адамның үстінен жауап алатын адамның Үстемдігі ретінде қабылданады. Екіншіден, бірқатар шет елдерде «жауап алу» термині (ағылшынша «interrogation») соңғы онжылдықтарда «сұхбат» терминімен алмастырылды (ағылшынша «interview»), өйткені бұл термин адамдар арасындағы тең қарым-қатынас процесіне сәйкес келеді.

Соған қарамастан, күдіктіге, куәгерге, жәбірленушіге, сарапшыға, маманға қатысты¹⁰ «жауап алу» және «процессуалдық сұхбат» осылайша ерекшеленеді:

1. процессуалдық сұхбаттың мақсаты оқиғаның мән-жайлары туралы барынша объективті ақпарат алу болып табылады, ал жауап алу негізінен күдіктіні қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп тануға бағытталған;
2. осы жауап алу әдістерін қолдану мақсатындағы айырмашылық олардың жалпы атмосферасындағы айтарлықтай айырмашылықты құрайды. Атап айтқанда, тиімді процессуалдық сұхбат жүргізудің қажетті шарты күдіктімен психологиялық байланыс орнату және қолдау болып табылады, бұл коммуникациядағы кедергілерді жоюға мүмкіндік береді және қажетті ақпаратты алуға ықпал етеді. Керісінше, жауап алу күдіктіні бақылауға, оның ішінде психологиялық манипуляцияларды қолдануға, оны өзіне қарсы айғақтар беруге итермелеуге бағытталған;
3. процессуалдық сұхбат барысында полиция қызметкері ақпараттың максималды мөлшерін алуға бағытталған ашық сұрақтарды пайдаланады, ал жауап алу кезінде жабық сұрақтар басым болады, өйткені полиция қызметкерінің өз нұсқасы бар. Оның үстіне, ол күдіктінің кінәсіне сенімді және сәйкесінше жауап алу кезінде өзінің болжамдарын растағысы келеді.

Соңғы онжылдықта жүргізілген жауап алудың осы екі тәсілінің көптеген зерттеулерінің нәтижелері, әдетте, айыптау әдістері (жауап алу) қате мойындауды алу мүмкіндігін арттырады, ал

---

¹⁰ Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 285-бабы.

объективті деректерді жинауға бағытталған әдістер (процессуалдық сұхбат) кінәсіз адамдарды қорғайды, сонымен бірге кінәлілердің мойындауына мүмкіндік береді ¹¹.

Принциптер

Процессуалдық сұхбаттың негізгі принциптері ретінде Ұлыбританияның полиция қызметін жетілдіру жөніндегі ұлттық агенттігі жоғарыда аталған ұлттық процессуалдық сұхбат стратегиясында тұжырымдаған принциптерді атауға болады:

1. процессуалдық сұхбаттың мақсаты жәбірленушілерден, куәлгерлерден немесе күдіктілерден қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру үшін маңызы бар мәселелер бойынша дәл және анық мәліметтер алу болып табылады;
2. полиция қызметкерлері жәбірленушілерден, куәгерлерден немесе күдіктілерден/құқық бұзушылардан жауап алу/сұрау арқылы әділ әрекет етуі керек. Осал адамдарға әрқашан ерекше назар аудару керек;
3. процессуалдық сұхбат тергеу ойлау тәсіліне негізделуі керек (investigative mindset). Жауап алынған адамнан алынған айғақтар әрқашан полиция қызметкерінің не білетінін немесе болашақта не дұрыс анықталуы мүмкін екенін тексеруі керек;
4. сұхбат жүргізу кезінде полиция қызметкерлері тергеуге көмектесетін ақпарат алу үшін көптеген сұрақтар қоюы мүмкін;
5. полиция қызметкерлері тергеудің алғашқы кезеңдерінде процедуралық сұхбатты жүргізу қылмыстық сот төрелігі жүйесі аясында оң әсер ететінін түсінуі керек;
6. полиция қызметкерлері берілген алғашқы жауапты қабылдауға міндетті емес. Полиция қызметкерінің сұрақтар қоюы заңсыз емес, себебі ол тұрақты түрде жүзеге асырылады;
7. күдікті үндемеу құқығын пайдаланса да, полиция қызметкерлері оған сұрақтар қоюға құқылы.

---

¹¹ Толығырақ мына жерден қараңыз: *Christian A. Meissner, Allison D. Redlich, Sujeeta Bhatt, Sussan Brandon*. Interview and interrogation methods and their effects on true and false confessions (2012).

3. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ МАЗМҰНЫ

Процессуалдық сұхбат модельдері өндірістің барлық қатысушыларына қолдануға болатын бірыңғай модельді жасаудан бастап, қылмыстық өндірістің жекелеген субъектілерінің сұхбаттарының сараланған модельдеріне дейін немесе кейбір жағдайларда дамудың ұзақ жолынан өтті.

Қолда бар модельдерді жауап алу тәсілдерінің бірінің үстемдігіне байланысты жіктеуге болады. Сонымен, атап айтқанда мыналар туралы айтуға болады:

- айыптау тәсілін қолдануды толығымен жоққа шығаратын процессуалдық сұхбаттың классикалық модельдері. Бұл санатқа PEACE¹³ (Британдық модель) және KREATIVE¹² (Норвегиялық модель) модельдері кіреді;
- гибриді модельдер: белгілі бір жағдайларда айыптау тәсілін қолдануға мүмкіндік беретін процессуалдық сұхбаттардың түрлері. Бұл топқа REID¹⁴ (американдық модель), PHASE¹⁵ (канадалық модель), сондай-ақ Канаданың кейбір провинцияларында қолданылатын танымдық жауап алу моделі кіреді;
- мамандандырылған модельдер: бұл топқа жеке мақсатты сауалнамаларға бағытталған процессуалдық сұхбат модельдерін жатқызуға болады (NICHD¹⁶ (Израильде жасалған халықаралық модель), WISCI¹⁷).

Жоғарыда аталған барлық модельдерді қорытындылай келе, **процессуалдық сұхбаттың¹⁸ типтік моделі** болып табылатын жалпы компоненттерді бөліп көрсетуге болады. **Онда біз**

¹² Аббревиатура (ағылш.):

Planning and Preparation — жоспарлау және дайындық;

Engage and Explain — қатысу және түсіндіру;

Account — баяндау;

Closure — аяқтау;

Evaluation — бағалау.

Тлығырақ мына жерден қараңыз: <https://www.app.college.police.uk/app-content/investigations/investigative-interviewing/#witness-statements>.

¹³ Аббревиатура (норв.):

Kommunikasjon — байланыс және байланыс;

Rettssikkerhet — құқық үстемдігі;

Etikk og empati — әдептілік және эмпатия;

Aktiv bevisstgjøring — белсенді түсіну;

Tillit gjennom åpenhet — ашықтық арқылы сенім;

Vitenskapelig forankring — ғылыми негізділік.

¹⁴ Чикаго (АҚШ) полициясының бұрынғы қызметкері Джон Рейд және криминолог Фред Инбау ұсынған. Толығырақ; *Inbau & Reid*, Қылмыстық өзара әрекеттесу және конфигурациялар, 1962 ж.

¹⁵ Ағылшын тілінен аударғанда — «фаза», өйткені бірнеше фазалар (кезеңдер) қолданылады: дайындау және жоспарлау; құқықтық міндеттемелерді енгізу және түсіндіру; диалог; нұсқаға қарсы шығу; айыптау және сендіру; сұхбатты бағалау.

¹⁶ NICHD хаттамасы — Израильде орналасқан ұлттық денсаулық сақтау және адам дамуы институтының (NICHD) профессоры М.Лемб және оның әріптестері әзірлеген балаларға сұхбат беруге арналған халықаралық хаттама.

¹⁷ Аббревиатура (ағылш.): Witness interview strategy for critical incidents (WISCI). Террористік актілерді тергеу сияқты сыни жағдайлар үшін арнайы жасалған әдіс. Ол үшін басты нәрсе — күдіктімен психологиялық байланыс орнату және қолдау. Толығырақ мына жерден қараңыз: *Kevin Smith, Becky Milne*, (2018) «Witness interview strategy for critical incidents (WISCI)», *Journal of Forensic Practice*.

¹⁸ Баяндама келесі кіт. 2-Бөліміне негізделген: *Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Розальська, Т. Філоненко, В. Яворська*. Маған не болғанын айтыңыз немесе мойындаңыз. Процессуалдық сұхбат туралы зерттеулер. Халықаралық тәжірибені талдау. Жалпыланған модельдің сипаттамасы. Ұлттық дайындық және тәжірибе жүйесін талдау. — К.: Украинадағы процессуалдық сұхбат, 2020. — 232 б.

күдіктіден, куәгерден және жәбірленушіден ақпарат алудың жалпы тәсіліне назар аударамыз, содан кейін куәгерлер мен жәбірленушілерге қатысты құқық бұзушылықтардан бөлек ережелерді ажыратып аламыз.

3.1. Жоспарлау және дайындау

Процессуалдық сұхбатты жоспарлау және дайындау сұхбаттың маңызды кезеңдерінің бірі болып табылады. Сапалы жүргізілген сұхбатқа тек тиісті жоспарлау мен дайындық жағдайында ғана қол жеткізуге болады. Сондықтан бұл кезең әр сұхбаттың ажырамас элементі болуы керек.

Сұхбатты жоспарлау және дайындау кезінде полиция қызметкері сұхбаттың мақсатын, мақсаттары мен құрылымын қарастыруы, тергеу үшін маңызды тақырыптарды анықтауы, жеке тұлға туралы ақпарат жинауы, заңнамалық талаптардың ерекшеліктерін, ықтимал күтпеген жағдайларды ескеруі, сондай-ақ сұхбатқа дайындықты іс жүзінде қамтамасыз етуі және оны өткізудің егжей-тегжейлі жоспарын дайындауы тиіс (New Zealand Police, 2012, p. 48).

Сұхбаттың мақсаты

Әр сұхбатқа дайындық жалпы тергеу қажеттіліктерін ескере отырып жүргізілуі керек.

Процессуалдық сұхбаттың негізгі мақсаты әрқашан тергеліп жатқан мәселелер бойынша нақты деректерді анықтау үшін толық, дәл және сенімді ақпарат алу болып табылады. Сонымен қатар, сұхбаттың қосымша мақсаттары, басқалармен қатар, болуы мүмкін:

- басқа адамдардан алынған фактілерді немесе іс бойынша қолда бар дәлелдемелерді тексеру;
- қылмыс/құқық бұзушылық құрамының элементтеріне қатысты ақпарат алу;
- адамдар мен оқиға орны немесе іс бойынша дәлелдемелер арасында байланыс орнату; — жасалған әрекеттерге қатысты түсініктемелер алу (күдіктіге қатысты);
- заттай дәлелдемелердің немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеру үшін маңызды басқа да заттар мен құжаттардың орналасқан жерін анықтау немесе оларды сәйкестендіру;
- күдіктілердің жеке басы және олардың заңсыз әрекеттері туралы ақпарат жинау және т.б.

Тергеу үшін маңызды тақырыптар

Жоспарлау және дайындау кезеңінде тергеу үшін маңызды барлық тақырыптарды нақты анықтау қажет: қылмыс құрамының элементтері, дәлелденетін жағдайлар, оқиғалардың ықтимал нұсқалары (New Zealand Police, 2012, p. 49). Қажет болған жағдайда полиция қызметкеріне қылмыс құрамының элементтері және дәлелдеуге жататын мән-жайлар мәселелері бойынша прокурордан консультация алған орынды.

Жеке тұлға туралы ақпарат

Сұхбатты жоспарлау және дайындау кезінде жеке тұлғаның ерекшеліктерін ескеру қажет. Олардың ішінде: жасы, жынысы, мәдени ерекшеліктері, діні немесе сенімі, ұлты мен тілі,

кәсібі, жұмыс орны, білімі, физикалық және психикалық денсаулық жағдайы, қазіргі эмоционалды және физикалық жағдайы, құқық қорғау органдарымен бұрынғы байланыстардың болуы және т.б.

Сұхбат жүргізуге қойылатын заңнамалық талаптардың ерекшеліктері

Адамдардың жекелеген санаттарымен (жас балалар немесе кәмелетке толмағандар, психикалық немесе дене кемістігі бар адамдар, ақыл-есі кем кәмелетке толмағандар, шетелдіктер, күдіктілер) сұхбатты жоспарлау және оған дайындалу жағдайларында полиция қызметкері заңды өкілдің, педагогтың, дәрігердің, аудармашының, қорғаушының және т.б. қатысуы туралы заңда көзделген рәсімдерді сақтауы қажет.

Сұхбат құрылымы

Сұхбат құрылымын жоспарлау кезінде полиция қызметкері сұхбат барысында қандай тәсіл қолданатынын өзі анықтауы керек: еркін әңгіме немесе сөйлесуді басқару. Егер жағдай оны өзгертуді талап етсе, тек бір тәсілді қатаң ұстанудың қажеті жоқ.

Күтпеген жағдай

Процессуалдық сұхбатты жоспарлау және дайындау кезеңінде полиция қызметкері сұхбат кезінде туындауы мүмкін әдеттегіден тыс жағдайларды және оларды шешу жолдарын қарастыруы керек. Мұндай жағдайлар, атап айтқанда, адамның денсаулығының нашарлығы, есін жоғалту, агрессивті мінез-құлық, адамның алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде болуы және т.б. болуы мүмкін.

Практикалық шаралар

Процессуалдық сұхбатты жоспарлау және дайындау кезінде қылмыстың мән-жайларын түсінуді жақсартуға және сұхбат барысында жақсы нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған бірқатар практикалық шараларды өткізген жөн. Мұндай шаралар мыналар болуы мүмкін: сұхбат кезінде қатысуы керек адамдарды анықтау; сұхбат өткізілетін орын мен уақытты анықтау; аудио және бейне жазуға арналған жабдықтың жарамдылығын тексеру, сұхбат жүргізілетін орынды дайындау (орындықтар мен үстелдердің жеткілікті саны, сондай-ақ олардың дұрыс орналасуы; кеңсе керек-жарақтарының, ауыз судың және т.б. жеткілікті саны); оқиға орнына бару; сұхбат кезінде қолдануға болатын дәлелдерді дайындау; тергеу және уақыт шектеулерінің рөлін анықтау, іс материалдарын қосымша зерттеу және т.б. (New Zealand Police, 2012, pp. 53–55).

Сұхбаттың жазбаша жоспарын дайындау

Жазбаша жоспар дайындау полиция қызметкерінің сенімділігін арттырады және кәсіби және тиімді сұхбат жүргізуге қосымша икемділік береді (College of Policing, 2019). Жазбаша жоспарда жоғарыда келтірілген ақпарат болуы керек.

3.2. Байланыс орнату

Сұхбаттасушымен байланыс орнату және қолдау мүмкіндігі қарым-қатынас дағдыларының негізі болып табылады және процессуалдық сұхбатты сәтті жүргізуде маңызды рөл атқарады.

Байланыс орната отырып, полиция қызметкері өзінің мінез-құлқымен адамды сөйлесуге шақыруы керек. Егер адамның құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен тәжірибесі болмаса (College of Policing, 2019) немесе мұндай қарым-қатынастың теріс тәжірибесі болса, бұл оңайға түспейтіні анық.

Сұхбаттан өту көптеген адамдар үшін стресстік жағдай болып табылады, сондықтан тұлғаның өзін жайсыз сезінуін азайту үшін белгілі бір күш салу қажет. Полиция қызметкері сұхбат алушы адаммен әңгімелесу барысында досы болып көрінуге тырыспауы керек. Сонымен қатар, ол тұлғаны әңгімеге тарту, сұхбат барысында жалғасатын ынтымақтастық пен жеңілдік қатынастарын орнату бойынша жұмыс істеуі керек (Ord, Shaw, & Green, 2015, p. 22). Осы мақсатта полиция қызметкері сұхбат алған адамға құрмет көрсетуі керек.

Сұхбат барысында адаммен тиімді байланыс орнату үшін жеке тұлғаның ерекшеліктері, өмірбаяны және т. б. сияқты факторларды ескеру қажет.

Сонымен қатар, сұхбат барысында полиция қызметкеріне белсенді тыңдау қажет. Бұл полиция қызметкеріне сұхбат барысында сөйлесу тақырыптарын анықтауға және осылайша сөйлесуді басқаруға, жеке тұлғаға қызығушылық танытуға, дәлелді маңызы бар маңызды ақпаратты анықтауға мүмкіндік береді (College of Policing, 2019)

Байланыс орнату үшін келесі қадамдар маңызды:

- әңгіме басталғаннан бастап жағымды әсер қалдырыңыз. Сыпайылық және түсіністік таныту қиын емес, бірақ сұхбаттың сәтті өтуіне айтарлықтай үлес қоса алады;
- сұхбат алушы адамға жеке тұлға ретінде қарау. Адамның қажеттіліктері мен проблемаларын анықтауға уақыт бөліп, оларды шешуге қадамдар жасайтын полиция қызметкерлері бұл уақытты жұмсамай немесе елемейтіндерге қарағанда сәттілікке көбірек мүмкіндік алады;
- сұхбаттан өтіп жатқан тұлғаны түсінген кейіпте болу. Эмпатия басқа адамның өзін қалай сезінетінін түсінуді білдіреді, ал өз позициясының объективтілігі сақталады (Ord, Shaw, & Green, 2015, pp. 23–26).

Полиция қызметкері қандай да бір құқық бұзушылық жасағаны үшін адамды соттаудан бас тартып, негізгі мақсатты — толық, дәл және сенімді ақпарат алуды назарда ұстауы керек. Ол үшін полиция қызметкері сұхбатқа тартылған адаммен кәсіби жұмыс қатынастарын орнатуы керек. Бұл бүкіл сұхбаттың сәтті өтуі үшін өте қажет.

Полиция қызметкерімен байланыс орнату кезінде сақталуы керек жалпы ереже — сұхбатқа шақырылған адамдармен олардың туыстарымен немесе достарымен қарым-қатынас жасауды қалайтындай әрекет ету.

3.3. Сұхбат жүргізудің құқықтары мен тәртібін түсіндіру

Жауап алудың құқықтары мен тәртібін түсіндіру байланыс орнату кезеңімен тығыз байланысты. Осы кезеңде полиция қызметкері сұхбаттасушыға сұхбаттың мақсатын түсінуге көмектеседі. Көптеген адамдар үшін бұл әңгіме олардың құқық қорғау органының қызметкерімен өмірдегі алғашқы байланысы болады, сондықтан жағдайдың өзі стресс пен мазасыздықты арттырады. Полиция қызметкері әңгімелесуші сотқа дейінгі тергеу процедурасын немесе жалпы қылмыстық әділет жүйесін жақсы біледі деп ойламауы керек, сондықтан сұхбаттасушы үшін сұхбат рәсімін, оның құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ сұхбаттың негізгі ережелерін түсінікті тілде түсіндіру қажет.

Бұл әңгімелесушіге психологиялық стресс деңгейін төмендетуге және демалуға мүмкіндік береді. Сұхбат рәсімін түсіндіре отырып, полиция қызметкері сұхбаттасушыға сұхбаттың себебін, оның егжей-тегжейлері мен құрылымын айтуы керек. Бұған сұхбатқа қатысушылар мен олардың рөлдері, техникалық бекіту құралдары, полиция қызметкерінің сұхбат барысында ескертулер жасау мүмкіндігі, сондай-ақ сұхбат тергеу жүргізіліп жатқан оқиға туралы еркін әңгіме кезеңін және қажет болған жағдайда қосымша мәселелерді қарастырады. Егер сұхбатты бірнеше полиция қызметкерлері жүргізсе, адамға кім сұрақ қоятынын, сұхбаттың барысын кім жазатынын және дәлелдемелерді кім ұсынатынын түсіндірген жөн. Осы ақпарат блогын түсіндіргеннен кейін, сұхбаттасушыға сұрақ қоюға немесе сұхбат рәсіміне қатысты алаңдаушылықтың кез-келген себептерін айтуға мүмкіндік беру керек.

Сұхбат рәсімі бойынша сұрақтарды түсіндіріп, жауап бере отырып, полиция қызметкері сұхбаттасушыға сұхбаттың негізгі ережелерін түсіндіруі керек, соның ішінде шоғырлану, өзіне белгілі барлық ақпарат туралы хабарлау, сондай-ақ егер полиция қызметкерінің сұрағы түсініксіз болса немесе әңгімелесуші оған жауабын білмген жағдайда да.

Сұхбаттың негізгі ережелерін түсіндіре отырып, полиция қызметкері заңнамада қарастырылған құқықтар мен міндеттерді түсіндіруге көшуі керек. Айта кету керек, құқықтар мен міндеттер тізімін монотонды оқу бұрыннан орнатылған байланыс деңгейін төмендетуі мүмкін, сондықтан оларды адам үшін түсінікті тілде ауызша түсіндірген дұрыс. Әңгімелесушінің құқықтары мен міндеттерін түсінгеніне көз жеткізу керек. Егер полиция қызметкері бұған сенімді болмаса, сұхбаттасушыдан олардың мәнін өз сөзімен қалай түсінгенін түсіндіруді сұраған жөн.

3.4. Ақпарат алу

Ақпарат алу — сұхбаттың маңызды кезеңі. Дәл осы кезеңде сұхбаттың міндеті — тергеудің басты бағыты болып табылатын оқиғалар туралы толық, дәл және сенімді ақпарат алу.

Бұл кезең үш негізгі кезеңнен тұрады:

1. тұлғаның толық ақпарат беруі;
2. сұхбат берушінің жауабын кеңейту және нақтылау;
3. қажет болған жағдайда (мысалы, күдіктілермен) респонденттің әңгімесін нақтылау және тексеру (NCF, 1996).

Тұлғаның толық ақпарат беруі полиция қызметкерінің «не болғанын айтып беріңізші» деген ашық сұрақтар қоюынан басталады. Болашақта полиция қызметкері белсенді тыңдау техникасын қолдана отырып, әңгімелесушінің әңгімесіне қосылып отыруы керек. Соңғысы бейвербалды қарым-қатынасты қамтиды, атап айтқанда, тиісті «тыңдау позициясы», сұхбаттасушыға кідірту және оны есінде қалған қажетті ақпаратты табу үшін үзбеу мүмкіндігін беру, әңгімелесушіні «содан кейін», «түсінікті» сөз тіркестерімен қолдай отырып, әңгімені жалғастыруға ынталандыру қажет. (College of Policing, 2019).

Сұхбат берушінің жауабын кеңейту және нақтылау полиция қызметкерінің сұхбаттасушыға сұрақтар қою және оларға жауап алу арқылы жүзеге асырылады. Сұрақтар мүмкіндігінше қысқа және қарапайым болуы керек. Олар әңгімелесуші түсінбеуі мүмкін жаргон немесе басқа тілді қамтымауы керек. Сұрақтардың әртүрлі жіктелімдері бар, бірақ жалпы алғанда сұрақтардың бес түрі бар: ашық, жабық, мәжбүрлі таңдау сұрақтары, бірнеше сұрақтан тұратын сұрақтар және жетекші сұрақтар (Boyle & Vullierme, 2018, p. 26).

Сұрақтардың кейбір түрлері өте пайдалы және полиция қызметкеріне респонденттен ақпарат алуға көмектеседі (мысалы, ашық сұрақтар). Басқалары ондай емес және олар әңгімелесушіні шатастыруы мүмкін немесе оған толық және нақты жауап беруге кедергі келтіруі мүмкін (мысалы, бірнеше сұрақтан тұратын сұрақ) (College of Policing, 2019).

Соңғы зерттеулер (Casa, Robert, & Wright, 2019) сұрақ түрлерінің белгілі бір реттілігі куәгердің сенімділігіне әсер етеді және бұл өз кезегінде ол хабарлаған ақпараттың мөлшеріне әсер етуі мүмкін.

Қажетті ақпарат

Полиция қызметкері адамның жады өте нәзік және оңай бұрмаланатынына назар аударуы керек. Сондай-ақ, белгілі бір оқиғаның куәгері болған әңгімелесуші полиция қызметкерін өзінен гөрі оқиға туралы көбірек білуі мүмкін болған кезде биліктің әсерін ескеру қажет. Сондықтан полиция қызметкерінің мәселелерді ұқыпсыз немесе кәсіби емес қолдануы адамның жадын оңай бұрмалап, дұрыс емес немесе сенімсіз ақпаратқа әкелуі мүмкін.

Ақпаратты құрылымды түрде алу мақсатында полиция қызметкерлері сұхбат барысында еркін еске алу (Free Recall) және сөйлесуді басқару (Conversation Management) (Schollum, 2005) техникасын қолданады.

Әдетте, полиция қызметкерімен жұмыс істейтін және өз еркімен ақпарат беретін адамдармен сұхбат кезінде еркін еске алу немесе танымдық сұхбаттың жетілдірілген әдістері қолданылады (New Zealand Police, 2012, p. 64).

Еркін еске түсіру әдісі полиция қызметкерінің сұхбаттасушымен жұмыс істеу алгоритмін қарастырады:

1. Полиция қызметкерінің ашық сұрақтар арқылы еркін әңгіме бастауы («Не болғанын айтып беріңізші?»).
2. Әңгімелесуші еркін әңгіме барысында есте сақтайтын тақырыптарды (эпизодтарды) анықтау және кеңейту:
  - а) полиция қызметкерінің тиісті тақырып (эпизод) туралы ашық сұрақ қоюы;
  - б) ашық сұрақтар арқылы нақтылау;
  - в) тиісті тақырып (эпизод) туралы толық ақпарат алғаннан кейін — келесі тақырыпқа (эпизодқа) және тиісінше «а» тармағына өту.

3. Әңгімелесуші айтпаған, бірақ тергеу үшін маңызды тақырыптарды (эпизодтарды) анықтау және кеңейту:
  - а) полиция қызметкерінің тиісті тақырып (эпизод) туралы ашық сұрақ қоюы;
  - б) ашық (әдетте) сұрақтар арқылы нақтылау;
  - в) тиісті тақырып (эпизод) туралы толық ақпарат алғаннан кейін — келесі тақырыпқа (эпизодқа) және тиісінше «а» тармағына өту.
4. Полиция қызметкерінің алынған ақпаратты жинақтауы.

Күдіктіден сұхбат алу кезінде ақпарат алу ерекшеліктері

Егер әңгіме барысында полиция қызметкері естіген ақпараттың дұрыстығына немесе дәлдігіне күмән келтірсе де, полиция қызметкері күдіктіні жігерлендіріп, оны үзбей сөйлеуі керек.

Алдымен күдіктінің айғақтарына күмән келтірмеу қажет, бірақ оған қосымша ақпарат қажет екенін айтыңыз — адам бүкіл оқиғаны толық айтып бергенше сөйлесуді жалғастыра берсін. Адамға оқиғалардың нақты нұсқасын ұсынуға мүмкіндік беру керек, өйткені бұл адамның оқиғаға қатысы бар немесе қатыспайтындығын кейінірек анықтауға болады. Күдіктіден барлық тақырыптар (эпизодтар) бойынша толық ақпарат алғаннан кейін ғана сұхбат барысында анықталған сәйкессіздіктер бойынша түсініктеме алу үшін алынған ақпаратты қолда бар дәлелдемелермен салыстыруға болады (Boyle & Vullierme, 2018, pp. 24–27).

Бұл күдіктіні өз кінәсін мойындаудың ең жақсы шешім екендігіне сендіруі мүмкін. Егер күдікті өз кінәсін мойындаса, оған нақтылау сұрақтарын қолдана отырып, бүкіл оқиғаны қайта айтуға мүмкіндік беру керек (Boyle & Vullierme, 2018, p. 27).

Күдіктімен сұхбат кезінде сабырлы, ұстамды және сыпайы болу керек. Тіпті кейбір егжей-тегжейлі дәлелдер ешқандай сынға төтеп бере алмаса да, бұл туралы дұшпандық пен агрессиясыз тексеріп, сұрау керек (Boyle & Vullierme, 2018, p. 27). Керісінше, орнатылған байланыстың бұзылуына және адамның одан әрі сұхбат жүргізуден бас тартуына әкелуі мүмкін.

3.5. Аяқтау

Сұхбатты аяқтау — сұхбатты тікелей жүргізудің соңғы кезеңі. Сонымен қатар, бұл осы кезеңнің маңыздылығын төмендетпейді, сондықтан оны басқа кезеңдер сияқты мұқият жоспарлау және құрылымдау керек. Сұхбат кенеттен және күтпеген жерден аяқталмауы керек.

Сұхбатты аяқтаудың мақсаты:

1. барлық аспектілер мен тақырыптар (эпизодтар) жеткілікті түрде қамтылғанын тексеру;
2. қорытындылау;
3. әрі қарайғы әрекеттерді түсіндіру;
4. болашақта нақты және сенімді ақпарат беруге оң көзқарас қалыптастыру (NCF, 1996) (CFIS, 2004).

Бұл сұхбат сериясының бірі ғана болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн, сондықтан оның процедуралық мәртебесіне қарамастан адаммен жұмыс қатынастарын сақтау қажет. Болашақта

нақты және сенімді ақпарат беруге оң көзқарас қалыптастыру керек. Сұхбатты әрдайым сыпайы және жағымды түрде аяқтау керек. Адамға жұмсаған күш-жігері мен берген ақпараты үшін алғыс айту керек. Бұл полиция қызметкерімен де, сұхбаттасушымен де басталған одан әрі байланыстарға жол ашуға көмектеседі (New Zealand Police, 2012, p. 74).

Күдіктімен сұхбат кезінде оны аяқтау ерекшеліктері

Сұхбат аяқталғаннан кейін күдікті оған адал және кәсіби әрекет еткендей сезінуі керек. Күдіктінің болашақта ынтымақтасу туралы шешімі және болашақта хабарланған ақпараттың сапасы полиция қызметкерінің күдіктіге қалай қарағанына байланысты болуы мүмкін.

3.6. Бағалау

Бұл кезең сұхбат кезінде алынған ақпаратты және оның сотқа дейінгі тергеуге әсерін бағалау үшін, сондай-ақ полиция қызметкерінің немесе детективтің сұхбат кезіндегі жұмысының сапасын бағалау үшін қажет. Ол:

- 1) сұхбаттың мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізілгенін бағалау;
- 2) нұсқаларды және тергеуге деген көзқарасыңызды қараңыз;
- 3) жүргізілген сұхбаттың сапасын бағалау (мысалы, сұхбат алушымен байланыс орнатудың қарапайымдылығы немесе күрделілігі) және сұхбат жүргізуді жетілдіру¹⁹ жолдарын анықтау қажет.

Бағалау кезеңін процессуалдық сұхбат моделі аяқтайды. Бұл кезеңнің мақсаты сұхбат кезінде алынған ақпаратты оның жалпы сотқа дейінгі тергеп-тексеруге әсері тұрғысынан бағалау, сондай-ақ полиция қызметкерінің сұхбат жүргізудегі дағдыларын бағалау болып табылады (New Zealand Police, 2012, p. 75).

Сұхбат кезінде алынған ақпаратты оның сотқа дейінгі тергеп-тексеруге әсері тұрғысынан бағалай отырып, полиция қызметкері сұхбаттың жоспарланған мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізілгенін тексеріп, алған ақпараттың іс бойынша қолда бар дәлелдемелерге қаншалықты сәйкес келетінін анықтауы керек. Егер қандай да бір сәйкессіздіктер туындаса-оларды қалай шешуге болады, тергеуді одан әрі жылжыту үшін қандай шаралар қабылдау керек екендігі туралы ойластыру қажет.

Бұл сұрақтарға жауап беру полиция қызметкеріне жүргізілген сұхбаттың сотқа дейінгі тергеп-тексеруге әсерін бағалауға және келесі іс-қимылдардың қандай болу керектігін анықтауға мүмкіндік береді. Сұхбат нәтижелері полиция қызметкеріне тергеудің жаңа бағыттарын, атап айтқанда, бұрын белгісіз серіктестер туралы және т.б. ақпарат бере алады.

Тиісті бағалау сұхбат аяқталғаннан кейін мүмкіндігінше тезірек жүргізілуі керек, ал алынған ақпарат полиция қызметкерінің жадында әлі де жаңа. Барлық сұрақтарға мұқият жауап беріп, тиісті тұжырымдардың негіздемесін және қажет болатын қосымша шараларды жазу қажет.

---

¹⁹ *Рогальская В. В., Броневицкая О. М.* Процессуалдық сұхбат — ұқық қорғау қызметін жүзеге асырудың инновациялық құралдарының бірі ретінде: Украинада жүзеге асырудың шындықтары мен перспективалары / / «Құқық қорғау органдары академиясының хабаршысы» ғылыми журналы, № 1(19) 2021. — 84-б. [Электрондық ресурс]/Қол жеткізу режимі: [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://vestnikacademy.kz/wp-content/uploads/2021/04/vestnik_19_2021.pdf.

Бағалау кезеңі — бұл полиция қызметкері үшін сұхбаттасу дағдыларын түсіну, ойлау мүмкіндігі. Осы мақсатта не істелгенін, не жасалуы мүмкін екенін, қандай салаларды дамытуға болатындығын, қандай дағдыларды жетілдіруге болатындығын бағалау керек.

Бұл бөлімде бағалау кезеңі сұхбат жүргізу дағдыларын одан әрі дамыту үшін өте маңызды, өйткені жоғарыда аталған мәселелер туралы ойлау процесі ең жақсы тәжірибені игеруге, қателіктермен саналы түрде жұмыс істеуге және сәйкесінше тиімді және саналы оқытуға әкеледі.

Бағалауды үшінші тарап — әріптесі немесе жетекшісі жүргізсе, ол барынша пайдалы болмақ, оның кері байланысы кәсіби дамуды жоспарлау үшін пайдаланылуы мүмкін (Boyle & Vullierme, 2018, p. 28).

3.7. Куәгерлер мен жәбірленушілерге қатысты процессуалдық сұхбаттың ерекшеліктері

Куәгерлер мен жәбірленушілерге қатысты процессуалдық сұхбаттың мақсаты — олардың көзқарасы тұрғысынан оқиғаның мән-жайларын анықтау және зерттеу барысында қажет болатын кез келген басқа ақпаратты жинау.

Осы топқа қатысты процессуалдық сұхбат келесі кезеңдерден тұрады:

Planning and Preparation — **жоспарлау және дайындау;**

Engage and Explain — **қатысу және түсініктемелер;**

Account — **оқиға туралы баяндау;**

Closure — **аяқтау;**

Evaluation — **бағалау.**

Жоспарлау және дайындық кезеңінде алдын-ала келесі ақпаратты жинау қажет:

- куә туралы мәлімет;
- болжамды құқық бұзушылық туралы мәліметтер;
- тергеу үшін маңызды ақпарат.

Сұхбаттың бастапқы кезеңі көбінесе сұхбаттың сәттілігін анықтайды. Басында сенімді орнатып, сәтті қарым-қатынас жасау үшін негіз қалау керек. Көбінесе сұхбат беруші-куәға/жәбірленушіге таныс емес адам, сондықтан адам сезінетін ықтимал шиеленіс пен белгісіздікті азайту үшін сұхбат берушінің өзін толық таныстыруы және куәгерді/жәбірленушіні аты-жөнімен қарсы алуы маңызды, яғни сұхбатты жекелендіру қажет.

Сұхбат беруші куәгерге/жәбірленушіге ерекше қажеттіліктер жиынтығы бар адам ретінде қарауы керек. Жадтан ақпаратты барынша алу — терең шоғырлануды қажет ететін күрделі міндет. Сұхбатты бастамас бұрын алғашқы әсер оң болуы маңызды. Бұл сауалнамаға әсер етуі мүмкін сұхбат берушінің киіміне де қатысты. Мысалы, тым ресми киім киген сұхбат алушылар, әсіресе кәмелетке толмағандармен сұхбатты жекелендіруде қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Сұхбат беруші мен куәгер/жәбірленуші арасында өзара түсіністік орнату сапалы сұхбаттың маңызды шарты болып табылады, өйткені бұл ақпараттың сенімділігіне де, толықтығына

да әсер етеді. Бұл, әсіресе, отбасылық жанжал туралы ақпарат алу қажет болған кезде өте маңызды. Мұндай өзара түсіністік атмосферасы сұхбаттың басынан аяғына дейін жалғасуы керек.

Оқиғаны толығымен еске түсіру үшін үрей, алаңдаушылық, стресстік жағдайды туындататын оқиғаны барынша болдырмау қажет. Сондықтан сұхбат беруші куәгер/жәбірленуші өзін қауіпсіз және сенімді сезінуі үшін ыңғайлы және қауіпсіз атмосфераны құрудан бастауы керек. Оған қол жеткізудің бір жолы — оқиғаға қатысы жоқ бейтарап тақырып туралы қысқаша әңгімеден бастау, оның сұрақтарына позитивті түрде жауап беруге болады, сондықтан жағымды көңіл-күй қалыптастырады.

Процессуалдық сұхбат өтетін жерге ерекше назар аудару керек. Куәгермен/жәбірленушімен процессуалдық сұхбат жүргізу орнына қойылатын үш басты талап:

1. Құпиялылық

Біз жеке өмірде құпиялылықты интуитивті түрде сақтаймыз. Айтыңызшы, егер біз досымыздан құпия ақпарат туралы сұрасақ, онда біз оны көпшілік алдында емес, бөтен адамдардың қатысуымен емес, жеке сұраймыз. Алайда, полиция қызметкерлері/учаскелік полиция қызметкерлері қызметтік міндеттерін атқара отырып, өз тәжірибелерін жиі елемейді.

Куәгерге/жәбірленушіге басқа әріптестері бар полиция қызметкерінің/учаскелік полиция қызметкерінің ашық кабинетінде емес, жеке-жеке ашық сөйлесуге бейімделу оңайырақ болатыны анық. Сондықтан сұхбат жеке болуы керек. Бөлмеге кіру шектеулі болуы керек, сондықтан полиция қызметкері/учаскелік инспектор да, куәгер/жәбірленуші де кез-келген уақытта біреу кіре алады деп сезінбеуі керек.

2. Жайлылық

Құқық қорғау органының ғимаратында адам кейде өзін жайлы сезінеді. Қараңғы бөлмелер немесе нашар жарықтандырылған дәліздер және т.б. құқық қорғау жүйесіне деген сенімге ықпал етпейді. Керісінше, қауіпсіз және жағымды көрінетін бөлме ашық қарым-қатынасқа, атап айтқанда вербальды емес қарым-қатынасқа ықпал етеді және сұхбат беруші үшін сенімді ақпарат алуды айтарлықтай жеңілдетеді. Әрине, бұл жай ғана жарықтандыру мәселесі, бірақ посткеңестік полицияға сенімсіздік жағдайында, тіпті егер ол жай куәгер немесе жәбірленуші болса да, бұл адамға психологиялық әсер етеді.

Сонымен қатар, куәлік берген адамға ғана емес, полиция қызметкеріне/учаскелік қызметкерге де ыңғайлы болуы керек. Процессуалдық сұхбат тек ақпараттық қана емес, сонымен бірге психологиялық өзара әрекеттесу процесі болғандықтан, полиция қызметкері/учаскелік полиция қызметкері жауап алушы адамды бақылап, оның дене тілін бағалай білуі керек, әсіресе сұхбаттың ең маңызды сәттерінде, мысалы, куәгер/жәбірленуші егжей-тегжейлі ақпарат бергенде немесе оған ыңғайсыз және ыңғайсыз сұрақтарға жауап бергенде (әсіресе әдепсіз мінез-құлыққа, интимдік бөлшектерге және т.б. қатысты).

Сондықтан полиция қызметкеріне/учаскелік қызметкерге тиісті жағдай жасау маңызды, мысалы, *жиһаздың болуын азайту*. Сарапшылар үстелден бас тартуды ұсынады, өйткені куәгер/жәбірленуші полиция қызметкеріне қарама-қарсы үстелде отырғанда, жауап алынған адамның денесінің қозғалысын бақылау мүмкіндігі 50%-ға азаяды, сонымен қатар куәгер/жәбірленушінің өзі жабылып, өзін қауіпті сезінуі мүмкін және т.б. сондықтан бір-біріне қарсы отыру,

ең дұрысы — орындықта отыру полицияға қылмысты тергеуге көмектесуге дайын және барынша ашық болына ықпал етеді.

3. Техникалық тіркеу құралдары

21-ғасырда құқық қорғау органдары қылмыс деңгейін тиімді төмендетіп қана қоймай, сонымен бірге олар қызмет ететін азаматтардың сенімін арттыруы керек.

Процессуалдық сұхбаттың цифрлық жазбасы екі мақсатқа да ықпал етеді. Сонымен қатар, сұхбатты бейнежазбаға түсіру адамның айғақтарының өзгеруіне жол бермейді және дәлелдемелер немесе айғақтардың кейінірек сотта тыңдау кезінде жоғалу немесе бұрмалану қаупін азайтады. Бейне және аудио жазбалардың техникалық құралдары сапалы болуы керек. Барлық адамдар кадрда болатынына, куәгер/жәбірленуші камераның оңтайлы жазу нүктесінен ауыса алмайтындығына көз жеткізу керек.

Сұхбаттың басталуы: негізгі ережелерді түсіндіру

Куәгерге/ жәбірленушіге одан не күтілетінін түсіндіру өте маңызды, өйткені процессуалдық сұхбат жағдайы олар үшін ерекше. Әдетте адамдар белгісізден қорқады және адамға сұхбаттың қалай өтетінін түсіндіру арқылы қорқыныш пен белгісіздікті азайтуға болады.

Сұхбат алушы сұхбат жоспарын түсіндіруі керек. Әдетте сұхбат сұхбат беруші куәгерден/ жәбірленушіден оның есінде қалғанның бәрін айтуды сұраудан басталады, содан кейін сұхбат беруші ақпаратты нақтылау үшін сұрақтар қоя алады.

Куәларға/жәбірленушілерге де хабарлау керек:

- а) егер сұхбат алушы куәгер/жәбірленуші түсінбейтін сұрақ қойса, ол бұл туралы хабарлауы керек;
- б) егер сұхбат алушы куәгер/жәбірленуші жауабын білмейтін сұрақ қойса, онда ол олар білмейді деп айтудан қорықпауы керек;
- в) егер сұхбат алушы куәнің/жәбірленушінің сөздерін дұрыс түсінбесе немесе айтылғанын дұрыс қорытындылағандықтан, онда ол мұны көрсетуі тиіс.

Сонымен қатар, сұхбат алушы әңгіме барысында қысқаша жазбалар жасай алатындығын түсіндіру керек.

Қосымша нұсқаулар:

Қадағалауды тапсыру

Әдетте куәгер/жәбірленуші сұхбат беруші билік өкілі бола отырып, әңгімені бақылайды деп күтеді. Ол сұхбат беруші белсенді сұрақтар қояды деп болжауы мүмкін және олар тек жауап беріп, келесі сұрақты күтуі керек. Бұл — тәжірибесіз сұхбат берушінің әдеттегі әрекеті. Тәжірибелі сұхбат алушы, керісінше, әңгімелесудің фасилитаторы, яғни куәгер/жәбірленуші үшін оқиғаның толық бейнесін есте сақтауға көмекші болады. Сондықтан куәгерге/жәбірленушіге олар негізінен не туралы әңгімелесетіні жайлы алдын-ала хабарлауы керек, өйткені олар оқиға туралы тікелей ақпаратқа ие болып табылады;

Барлығын айту

Куәгерге/жәбірленушіге ақпаратты өңдеусіз жадтан шыққан барлық мәліметтерді айту қажеттілігі туралы хабарлау қажет. Барлық ұсақ-түйектердің өзгеруі мүмкін екенін көрсету керек.

Еркін әңгіменің келесі кезеңінде куәгер/жәбірленуші оқиға туралы не білетіні туралы өз сөздерімен үзіліссіз сөйлесе алуы керек. Сұхбат беруші әңгімеден кейін нақтылануы керек мәселелер туралы ескертулер жасай алады. Әңгімелесу барысында Сұхбат алушыға адамның ақпаратты қалай баяндайтынын, оның жадынан ақпаратты алу бойынша ақыл-ой жұмысының ерекшеліктері қандай екенін байқау маңызды. Сондай-ақ, сұхбат беруші «белсенді тыңдауды» және тиісті бейвербалды мінез-құлықты көрсетуі керек, назар аударғанын мен қызығушылықты көрсетіп, сол арқылы адамды толық әңгімеге ынталандыруы керек.

Еркін әңгіме барысында куәгер/жәбірленуші тоқтап қалуы мүмкін, өйткені ол кез-келген ақпаратты еске түсіруде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Осы уақытта сұхбат беруші сұрақтар қою арқылы көмектесе алады. Мұнда әр түрлі сұрақтардың әртүрлі әсер етуі мүмкін екенін түсіну керек. Сұрақтар алдымен ашық, содан кейін ғана қажет болған жағдайда жабық сұрақтарға ауысқаны жөн.

Ашық сауалдар

«Кім?», «Кімдікі?», «Қашан?», «Қандай?», «Не?», «Қалай?» және сол сияқты сөздерден басталады.

Мұндай сұрақтар сипаттамалық ақпараттың, яғни талқыланатын объектіні/оқиғаны толықтыратын жаңа, қосымша ақпараттың ұсынылуын талап етеді.

Мысалы, «Аулаға шыққанда не көрдіңіз?»

Жабық сауалдар

Жабық сұрақтар — адамнан сұхбат беруші ұсынған ұсыныспен келісуді немесе келіспеуді талап етеді. Мұндай сұрақтар осы сұрақтарға енгізілген пайымдаулардың ақиқатына қатысты нақтылайтын (оң немесе теріс) жауаптарды талап етеді.

Мұндай сұрақтардың грамматикалық құрылымы әртүрлі. Жабық сұрақтарға жауаптар бір мәнді («иә», «жоқ», «келісемін», «келіспеймін» және т.б.) және олардың саны шектеулі. Мысалы, «Сіз кешкі сағат 8-де үйге оралдыңыз ба? Сіз аулада көлікті көрдіңіз бе?».

Дұрыс сұхбат кезінде алдын-ала хронологиялық түрде бекітілген бірқатар сұрақтардан аулақ болу керек. Оның орнына сұрақтар тізбегі куәгер/жәбірленушінің жадының ерекшеліктеріне сәйкес түзетілуі керек.

Әр адам оқиғалар туралы ақпаратты ерекше түрде сақтайды. Осылайша, жадтан ақпаратты барынша алу үшін сұрақтар тәртібі куәгердің/жәбірленушінің оқиға туралы білімінің құрылымына сәйкес келуі керек және сұхбат берушінің ұсынысына немесе ресми көзқарасқа негізделмеуі керек. Сұхбат берушінің міндеті — еркін баяндау арқылы тиісті ақпаратты куәгердің қалай сақтағанын түсіну және сұрақтар тәртібін тиісінше ұйымдастыру.

Жетекші сұрақтардан қашқақтау

Куәгер немесе жәбірленуші еске түсіретін ақпарат шындыққа сәйкес келеді деп саналады. Өйткені, олардың әрқайсысы қылмыстық іс жүргізудің оң шешілуіне мүдделі, сондықтан ол көрген, естіген немесе есте сақтаған нәрселері туралы ақпаратпен бөлісуі керек. Өз кезегінде полиция қызметкеріне/учаскелік полиция қызметкеріне/прокурорға, егер куәгер шындықты айтуға қызығушылық танытса, онда ол айтқан және берген барлық ақпарат шындыққа сәйкес келуі керек.

Шындығында бәрі біршама күрделі. Адамның жады бейнекамера сияқты жұмыс істемейді және өткен оқиғаларды нақты және бірдей іске қоса алмайды. Сонымен қатар, ол кез-келген оқиға кезінде ол назар аудармаған бөлшектерді қалпына келтіруге мүмкіндік бермейді²⁰.

Қазіргі ғылыми зерттеулер адам жадының сыртқы және ішкі мәнмәтініне байланысты бұрмалану қабілетін ашады. Атап айтқанда, мидың ерекшеліктеріне мамандандырылған психотерапевт А. Курпатов мынаны талап етеді: біздің жадымыз таңдамалы; ол оқиғаларды түсіндіреді; ол интегративті. Оның пікірінше, біз өз идеяларымызға сәйкес беретін нәрсені дәл есте сақтаймыз; біздің ойларымыз оқиғалардың мағынасын қалай есте сақтауға әсер етеді; біздің ойларымызды естеліктерімізден ажырату мүмкін емес²¹.

Шын мәнінде, біз ақпаратты өзгеріссіз есте сақтаудағы бірқатар кедергілер туралы, сондай-ақ оны бұрмаламай әрі қарай сақтау және еске түсіру туралы айтып отырмыз.

Есте сақтау жұмыстарын зерттеуге мамандандырылған және сот процестеріне қатысудың үлкен тәжірибесі бар әйгілі американдық психология профессоры Элизабет Лофтус осы мәселеге арналған «Қорғаушы тараптың куәгері»²² атты еңбегінде есте сақтау жұмысының маманы ретінде куәгерлер мен жәбірленушілердің естеліктерінің осалдық мәселесін көтереді.

Ол әдетте есте сақтау теориясында төмендегілер ерекшеленетінін түсіндіреді:

- 1) *қабылдау процесі*, оның барысында сезім мүшелері белгілі бір оқиғаның тікелей сезімін жад жүйесіне енгізеді;
- 2) *сақтау*, яғни оқиға мен жадымыздағы белгілі бір ақпарат блогын еске түсіру арасындағы уақыт кезеңі;
- 3) *шығарып алу*, адам сақталған ақпаратты еске түсіретін үзінді.

Танымал пікірге қарамастан, есте сақтағаннан кейін фактілер пассивті түрде қалмайды, олар одан әрі оқиғаларға әсер етпейді және сақталмайды. Біз іс жүзінде жадқа бағытталған және сол жерде бұрын алынған білім мен біздің үмітімізбен — жадымызда сақталған ақпаратпен өзара әрекеттесетін фрагменттер мен қоршаған орта сипаттамаларын жинаймыз.

Психолог-экспериментаторлар жадтың жұмысын бейнежазбағаға ұқсас пассивті есте сақтау емес, шығармашылық процесс деп санайды.

Өйткені, куәгер айтқан ақпараттың мазмұны ол кейінірек жаңалықтардан, басқа куәгерлермен қарым-қатынастан, полиция қызметкерінің немесе прокурордың ұсынысымен қабылдаған ақпараттың қабаттасуымен бұрмалануы мүмкін.

Жадтың мұндай қасиеттері белгілі бір ұсыныс әрекеттері адамдарды бұрмаланған естеліктерді қалыптастыруға және айтуға итермелеген кезде бірқатар тәжірибелермен расталады.

Мысалы, АҚШ-та жүргізілген эксперименттердің бірінде студенттер модельденген «қылмыстың» куәсі болды, содан кейін оларға қатысты нұсқаулар берілді («бізде қылмыскер бар және ол осы топта») немесе объективті нұсқаулар («Осы топтағы қылмыскер болмауы мүмкін,

---

²⁰ А. Орлеан Жауап алу кезінде бұрмаланған естеліктерді алу: бұл мүмкін бе? [Электронды ресурс] / Қол жеткізу режимі: <https://site.ua/investigative.interview/otrimannya-spotvorenix-spogadiv-u-xodi-provedennya-dopitu-ci-take-mozlivo-iygz4p4>.

²¹ А. Курпатов. Қызыл таблетка. Alma littera Вильнюс. 2016. С. 249.

²² Э. Лофтус, К. Кетчем. Қорғаушы таптың куәгері. Біздің естеліктеріміздің осалдығының таңқаларлық дәлелі. М., 2018. 116-б.

егер сіз оны көрмесеңіз, «Мұнда ол жоқ» деп айтыңыз). Объективті емес нұсқаулар берілген куәгерлердің 100%-ы әлдекімді сайлады; ал 25% -ы дұрыс емес адамды сайлады. Объективті нұсқаулар берілген куәгерлердің 83% — ы бұрын көрген қылмыскерге нұсқады, ал 17% — ы қателесіп, мұнда қылмыскер мүлдем жоқ деді²³.

Тағы бір эксперимент барысында ересектерге апаттың видеосы көрсетілді, содан кейін олар *жетекші* сұрақтар қойды. «Соққының» орнына «сындыру» деген тіркесті қолданғандықтан, экспериментаторлар апат кезінде көрермендердің автомобильдердің жылдамдығын бағалауды өзгертіп қана қоймай, сынған әйнек туралы айту ықтималдығын арттыра алды, дегенмен сюжетте әйнек сынған жоқ!

«Қорғаушы тараптың куәгері» басылымында Элизабет Лофтус ауыр қылмыс жасағаны үшін кінәсіз адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту және соттау жәбірленушілер мен куәгерлердің бұрмаланған естеліктерінің салдарынан болған, олар адал ниетпен қателескен және жиі айыпталушыларға тікелей сілтеме жасаған ауыр қылмыстар немесе көргендеріне бірқатар мәліметтерді қосқан кезде нақты мысалдар келтіреді²⁴.

Жәбірленушілер мен куәгерлердің мұндай мінез-құлқына детективтер мен прокурорлардың әрекеттері айтарлықтай әсер етті, олар өздерінің бейтараптығымен адамдарды айыптау тарапының қолданыстағы нұсқасын растауға итермеледі.

Әрине, жәбірленушілер мен куәгерлердің естеліктерін бұрмалауға әсер ететін барлық сыртқы және ішкі факторларды толығымен жою мүмкін емес. Алайда, полиция қызметкерінің/учаскелік полиция қызметкерінің және прокурордың іс-әрекеттерінің адамға әсерін азайтуға болады, олар айыптау тарапының белгілі бір бейтараптығын көрсетеді. Маңызды ережелердің бірі — жауап алу кезінде жетекші сұрақтарды болдырмау. Шынында да, жауап алу кезінде қойылған бір қарағанда «кінәсіз» жетекші сұрақ бұрмаланған естеліктерді тудыруы және қалыптастыруы мүмкін.

Танымдық сұхбат (ТС)

Американдықтар Эд Гейзельман мен Рон Фишер және олардың қызметкерлері 1980 жылдардың ортасында «Танымдық сұхбатты» (ТС) куәгерлердің куәліктерінің толықтығы мен дәлдігін арттыру құралы ретінде жасады. Көптеген сарапшылар оны сұхбат жүргізу әдістеріндегі ең маңызды даму деп санайды.

ТС-ның теориялық негізі — эксперименттік жадты зерттеу болды, ол оқиғаларды адамның жадынан іздестірудің бірнеше жолдары бар екенін және бір әдіспен қол жетімді емес ақпарат басқа әдістермен, сонымен қатар «Кодтау ерекшелігі принципімен» қол жетімді болатындығын көрсетті, ол кодтау шарттары/ортасы және ақпарат алу бір-біріне қаншалықты жақын екенін білдіреді.

Гейзельман мен Фишердің жүздеген полиция тергеулерімен талдауы практикалық негіз болды. Бұл талдау көрсеткендей, офицерлер куәгерлерді жиі тоқтатады, қысқа жауаптары бар тым көп сұрақтар қояды, сұрақтар тізбегін дұрыс құрмайды. Жалпы, полиция қызметкерлері сұхбат кезінде офицерлердің мінез-құлқы туралы бірнеше тамаша қорытындылар жасады, атап айтқанда:

²³ Malpass, R. S., & Devine, P. G. (1981). Eyewitness identification: Lineup instructions and the absence of the offender. *Journal of Applied Psychology*, 66(4), 482–489 [Электронды ресурс]/Қол жеткізу режимі: <https://psycnet.apa.org/record/1981-30352-001>.

²⁴ Э. Лофтус, К. Кетчем Қорғау куәгері. Біздің естеліктеріміздің осалдығының таңқаларлық дәлелі. М., 2018. 200 б.

Полиция учаскесінде жауап алу кезінде полицейлер, атап айтқанда:

- стильдер мен сұхбат әдістері айтарлықтай өзгерді;
- сұхбаттасу практикасының шектеулерін/тиімсіздігін толық түсінбеді;
- куәгерлерден неге дәл осындай сұрақ қойғаны туралы тиісті негіздеме немесе ой болған жоқ.

Сонымен қатар, олар сұхбат алушылардың әңгімелерінде көбінесе толық емес, белгісіз, сәйкес келмейтін ақпарат бар екенін атап өтті. Нәтижесінде куәгерлер мен жәбірленушілерге сауалнама/сұхбат жүргізу әдістемесін әзірлеу туралы шешім қабылданды.

КИ — бұл әдіс болып табылады дей қою қиын, керісінше, өзара ынтымақтас куәгерлерге олар көрген, басынан өткерген немесе білген ақпаратты баяндау кезінде қолдануға арналған 4 жеке техниканың жиынтығы.

Бұл техниканы сұхбат берушінің жадынан ақпаратты жақсырақ алқ үшін бөлек немесе бірге пайдалануға болады. Іс жүзінде, мұның мәні — полиция қызметкері ақпаратты адам жадынан ақпарат алудың әртүрлі тәсілдерін қолдана отырып, респондентті басқаруы керек:

- *Еркін әңгіме*
Куәгерден оқиғаны және қоршаған орта жағдайлары туралы (олар қанша фрагменттен құралған болса да және олардың маңыздылығына қарамастан) нені еске түсіре алатындығы туралы хабарлауды сұрайды.
- *Кері тәртіп*
Куәгерлерден оқиғаларды әр түрлі хронологиялық ретпен еске түсіруді сұрайды (мысалы, басынан аяғына дейін, кері тәртіпте, белгілі бір уақыт нүктелерінен алға немесе артқа).
- *Көзқарасын өзгерту*
Куәгерлерден оқиғаны басқа көзқараспен қарауды сұрайды (мысалы, оқиға орнында болған басқа адамның көзқарасы бойынша).
- *Мәтінмәнді қалпына келтіру*
Куәгерлерден оқиғаның айналасындағы мәнмәтінге назар аударуды сұрайды (мысалы, физикалық ортаның ерекшеліктері, түстер, иістер, сол кездегі ойлар мен сезімдер және т. б.).

Бұл әдістер олардың жадынан ақпарат алуды жеңілдету үшін, сондай-ақ полициямен ынтымақтастық орнатуға ынталандыру үшін жасалған.

Осалдық — куәгерлердің/жәбірленушілердің күрделі санаттары

Кейбір респонденттер процессуалдық сұхбат жүргізу фактісі куәгер/жәбірленуші үшін басқа да қауіп факторларына әсер етуі мүмкін жоғары осалдық жағдайына тап болады. Мұндай жағдайларда мұндай адамдардың күрделі санаттарымен жұмыс істеуге көбірек көңіл бөлу қажет.

Қиындық мұндай сұхбат барысында келесі сипаттамаларды ескеру қажет екендігінде болуы мүмкін:

- 1) жас, жыныс, гендерлік сәйкестілік немесе жыныстық бағдар;
- 2) ұлты немесе этникалық тиесілігі;
- 3) мәдени немесе діни шығу тегі;

- 4) физикалық, зияткерлік немесе психологиялық бұзылулар;
- 5) қарым-қатынастағы қиындықтар;
- 6) түсінісудегі қиындықтар (тілдік кедергілерді қоса алғанда);
- 7) сауатсыздық;
- 8) деменция сияқты жас жағдайлары;
- 9) азшылық тобына немесе маргиналданған әлеуметтік-экономикалық топқа тиесілігі.

«Осалдық» — бұл осалдықты күшейте алатын басқа да жағдаяттық ерекшеліктердің серпінді дамып келе жатқан тұжырымдамасы екенін мойындай отырып, мыналарды ескеру қажет:

- 1) денсаулық жағдайы, жарақаттар, аурулар, депрессия, мазасыздық, интоксикация;
- 2) жарақаттан кейінгі стресстік жай-күйде болу немесе басқа әлсіреген немесе өзгерген жағдай (әсіресе зорлық-зомбылық пен жыныстық қылмыстар туралы);
- 3) адамның адам құқықтарын теріс пайдаланудан немесе бұзудан куәгер немесе жәбірленуші болғанын қоса алғанда, алдын ала травматикалық тәжірибе (демек — құқық қорғау жүйесіне сенімсіздік);
- 4) пана іздеуші, босқын, танылмаған еңбекші көшіп-қонушы, заңсыз көшіп-қонушы немесе адам саудасының құрбаны сияқты көші-қон статусы;
- 5) тергеліп жатқан құқық бұзушылықтың сипаты, мысалы, педофилия, саяси құқық бұзушылықтар немесе террористік актілер — алайда бұл тізімді одан әрі жалғастыруға болады, өйткені біз *резонанстық қылмыстар* туралы айтып отырмыз, онда көптеген құрбандардың немесе моральдық нормаларды өрескел бұзудың салдарынан қоғам құқық қорғау органдарынан тез және қатаң реакция білдіруді күтеді. Куәгерлер мен жәбірленушілер, қоғам мүшелері ретінде де ерекшелік емес және бұл олардың айғақтарында көрсетілген ақпаратқа әсер етуі мүмкін.

Сонымен қатар, куәгерлер мен жәбірленушілер бола алатын балалар туралы бөлек айту керек. Олардың жасын ескере отырып, сұхбат кезінде балалар әрқашан барынша осалдылық танытады, бұл олардың тиісті қорғалуын қамтамасыз ету үшін арнайы шараларды қажет етеді. Осылайша, балаларға сауалнама жүргізу үшін арнайы дайындықтан өткен сұхбат алушыларды тартқан дұрыс. Баламен қалай жақсы қарым-қатынас жасау және қарым-қатынас орнату, сондай-ақ сұхбаттың қайда және қашан өткізілуі керек екенін қарастырған жөн. Ғылымда балалардың айғақтарының құндылығы өте жоғары екендігі бұрыннан дәлелденген, бірақ олармен дұрыс қарым-қатынас жасау, психологты тарту және осындай сұхбатқа мұқият дайындалу керек.

Сұхбат алушылар белгілі бір мінез-құлық куәгердің/жәбірленушінің осалдығын арттырып, оның респонденттің реакциясына әсер етпейтініне көз жеткізуі мүмкін екенін білуі керек.

Оларға мыналар жатады:

- *өз пікірін басқаға қабылдану*, респонденттерге, әсіресе балаларға және психоәлеуметтік немесе интеллектуалдық бұзылулары бар респонденттерге жалған немесе жалған ақпарат алуға әкелуі мүмкін сұхбат кезінде ұсынылған немесе манипуляциялық мәселелерге немесе қысымға осалдығын жеңілдету және арттыру оңай;
- *келісе салу*, атап айтқанда, ойланбастан құптап жауап беру үрдісі (әдетте сұхбатты мүмкіндігінше тезірек аяқтау үшін);
- барынша ұнамды болуға тырысу, сұхбат алынып отырған адам оған жылы қабақ танытып, жағымсыз көзқарасты болдырмау үшін сұхбат алушы не естігісі келсе, соны айтатын болса.

Бұл жағдайда **осалдық таныту куәгер/жәбірленуші сенімді ақпаратты хабарламайды дегенді білдірмейді, тек осындай сұхбатқа мұқият дайындалу, мамандарды тарту**

және жетекші сұрақтарға өте мұқият болу керек немесе сұхбатқа асығу керек, өйткені ақпараттың танымдық бұрмалануына әкелуі мүмкін күшті реакция (немесе пассивті) ықтималдығы, бұл жағдайда өте үлкен болып табылады.

Сұхбаттың аяқталуы

Әр сұхбаттың соңғы кезеңі болуы керек. Бұл кезеңде сұхбат беруші куәгердің/жәбірленушінің айтқандарын мүмкіндігінше оның сөздері мен сөз тіркестерін қолдана отырып қысқаша қорытындылауы керек. Бұл адамға ақпаратты дәлдікке тексеруге мүмкіндік береді. Сұхбат алушы сұхбат берушіге турасын айтып, қажет болса, әлденені айтпай қалса немесе дәлме-әл айтпаса түзетуі тиіс.

Сұхбат беруші әрқашан әңгіме оң атмосферада аяқталғанына көз жеткізуі керек. Егер куәгер/жәбірленуші аз ақпарат берсе немесе мүлдем бермесе де, ол өзін кінәлі сезінбеуі керек. Сонымен бірге, ақпарат бергені үшін куә/жәбірленушіні мақтауға немесе құттықтауға болмайды.

Бұл кезеңде бастапқы кезеңде айтылған кейбір «бейтарап» тақырыптарды қайта талқылау пайдалы болуы мүмкін. Сұхбаттың нәтижесіне қарамастан, куәгердің/жәбірленушінің ренжімеуін және әңгіме аяқталғаннан кейін жағымды көңіл-күйде болуын қамтамасыз ету үшін барлық күш-жігер жұмсалуды керек. Бұл сәттің маңызды салдары бар, олардың бірі — жақсы ұйымдастырылған сұхбат жүргізу полиция мен қоғам арасындағы қарым-қатынасқа оң әсер етуі мүмкін.

4. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ СҰХБАТТЫ ЕНГІЗУГЕ ҚАЖЕТТІ ҚАДАМДАР

Сотқа дейінгі тергеу органдары мен прокуратура тарапынан процессуалдық сұхбатты енгізуді қолдау, кем дегенде, осындай қадамдардан тұрады:

1. процессуалдық сұхбатты қолдану жөніндегі қағидаларды, рәсімдерді және талаптарды әзірлеу және енгізу;
2. процессуалдық жүргізу бөлігінде полиция (детективтер) қызметкерлері құзыреттерінің моделін әзірлеу және енгізу;
3. жүргізілген жауап алулардың сапасын және полиция қызметкерлерінің дағдыларын мониторингтеу және бағалау жүйесін енгізуді қамтамасыз ету;
4. тәлімгерлік институтын белсенді қолдану және процессуалдық сұхбаттың үздік тәжірибелерін тарату;
5. жауап алу үшін жеке бөлмелерді жайластыру бойынша сотқа дейінгі тергеу органдары үшін бірыңғай стандарттарды әзірлеу және бекіту;
6. сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының әрбір аумақтық бөлімшесінде бекітілген стандарттарға сәйкес жауап алу үшін кемінде бір бөлмені жайластыру;
7. сотқа дейінгі тергеу органдарының практикалық қызметіне жауап алу хаттамалары, жауап алу жоспары және жауап алу сапасын бағалау бланкілерінің бірыңғай нысандарын енгізу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

«Қылмыстың алдын алу, қылмыстық сот төрелігі және құқық үстемдігін қамтамасыз ету шараларын жандандыру: 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған тұрақты даму саласындағы күн тәртібін жүзеге асыруға қарсы» Киото декларациясы (2021 жылғы 7–12 Наурыз):https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/Kyoto_Declaration_booklet/21-02817_Kyoto_Declaration_ebook_R.pdf.

Principles on Effective Interviewing for Investigation and Information Gathering (May 2021) (Mendez Principles): https://www.apt.ch/sites/default/files/inline-files/apt_PoEI_EN_08.pdf. Существует украинский перевод: Принципи проведення ефективного розслідування та збору інформації: <https://drive.google.com/file/d/1mBm1MJGhmSC0vlo1zCDoEF4sMpBRn65x/view>.

The Science of Interviewing. P. E.A.C.E. A Different Approach To Investigative Interviewing. Forensic Interview Solutions, 2009.

Boyle, M., & Vullierme, J. — C. (2018, October). A brief introduction to investigative interviewing. A practitioner's guide. Retrieved from Council of Europe: <https://rm.coe.int/guide-to-investigative-interviewing/16808ea8f9>.

Caso, A., Gabbert, F., & Wright, G. (2019). Exploring the impact of question types and order on witnesses' confidence. Unpublished paper. Stavern.

CFIS. (2004). Practical guide to investigative interviewing. Bramshill, Hampshire, UK: Centre for Investigative Skills: Central Police Training and Development Authority: England.

College of Policing. (2019, March 18). Investigative interviewing. Retrieved from College of Policing: <https://www.app.college.police.uk/app-content/investigations/investigative-interviewing/#planning-and-preparation>.

Granhag, P. A., & Hartwig, M. (2015). The Strategic Use of Evidence Technique: A Conceptual Overview. In P. A. Granhag, A. Vrij, & B. Verschuere, Detecting Deception: Current Challenges and Cognitive Approaches. Chichester, West Sussex, UK: Wiley-Blackwell.

Granhag, P. A., Strömwall, L. A., & Hartwig, M. (2007). The SUE Technique: The way to interview to detect deception. *Forensic Update*(88), 25–29.

Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Willén, R. M., & Hartwig, M. (2013). Eliciting cues to deception by tactical disclosure of evidence: The first test of the Evidence Framing Matrix. *Legal and Criminological Psychology*.

Hartwig, M. (2005). Interrogating to detect deception and truth: Effects of strategic use of evidence. PhD dissertation. Sweden: Department of Psychology, Gothenburg University.

Hartwig, M., Granhag, P. A., & Luke, T. (2014, 02). Strategic Use of Evidence During Investigative Interviews: The State of the Science. *Credibility Assessment: Scientific Research and Applications*, 1–36.

Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. A., & Kronkvist, O. (2006, 11). Strategic Use of Evidence during police interviews: When training to detect deception works. *Law and human behavior*, 30, 603–19.

NCF. (1996). *Investigative interviewing: a practical guide.* England: Bramshill Training & Development Unit: National Crime Faculty.

New Zealand Police. (2012, June 14). *Police Interrogation Manuals.* Retrieved from FYI.ORG.NZ: <https://fyi.org.nz/request/244/response/2484/attach/html/4/Investigative%20interviewing%20doctrine.pdf.html>

Ord, B., Shaw, G., & Green, T. (2015). *Investigative Interviewing Explained.* Australia: LexisNexis Butterworths.

Schollum, M. (2005). *Investigative interviewing: THE LITERATURE.* Wellington: Office of the Commissioner of Police: New Zealand Police.

Sheperd, E. (1991). Ethical interviewing. *Policing*, 7(1), 42–60.

1-ҚОСЫМША

СТАНДАРТТЫ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕДУРАЛАР

Процессуалдық сұхбат

№ Бөлім	№ 000-00-00Процедура

Процессуалдық сұхбат жауап алу әдісі ретінде

Бекітілген күні	Жаңартылған күні	19 бет

Мақсаты:	Процессуалдық сұхбат әдісін қолдана отырып, ең алдымен күдіктіден жауап алу сияқты тергеу әрекетінің тиімділігін арттыру.
Сипаттамасы:	Процессуалдық сұхбат — бұл күдіктінің кінәсін дәлелдеу үшін ақпарат жинаудың айыптау сипатына қарсы қылмыс пен теріс қылықты сотқа дейінгі тергеу үшін пайдалы ақпарат алу үшін сот-тергеу әдісі. Процессуалдық сұхбат қылмыстық әділет жүйесіндегі әлемдік тренд болып табылады. Оны енгізу заңнамаға өзгерістерді талап етпейді, тек бірыңғай алгоритмді қолдануды, сондай-ақ полиция қызметкерлерін мамандандырылған оқытуды ғана талап етеді. Процессуалдық сұхбат әдістемесі сотқа дейінгі тергеп-тексеру органы үшін басым болып табылатын қылмыстар мен теріс қылықтар туралы күрделі, көп құрамды, ауыр істерге есептелген.

Заңнамалық негізі

ҚР ҚІЖК НОРМАЛАРЫ

- 210-бап. Жауап алуды жүргізудің жалпы қағидалары
- 211-бап. Қосымша және қайта жауап алу
- 212-бап. Жауап алу хаттамасы
- 213-бап. Бейнебайланыс режимінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып жауап алу ерекшеліктері (қашықтықтан жауап алу)
- 214-бап. Куәгерден және жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері
- 214-1-бап. Қорғалуға құқығы бар куәгерден жауап алудың ерекшеліктері
- 215-бап. Кәмелетке толмаған куәгерден немесе жәбірленушіден жауап алу ерекшеліктері
- 216-бап. Күдіктіден жауап алу ерекшеліктері
- 218-бап. Күндізгі мөлшерлеме
- 285-бап. Сарапшы мен маманнан жауап алу

ҚР ӘҚБТК НОРМАЛАРЫ

- 767-бап. Өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізіліп жатқан адамның түсініктемелері, жәбірленушінің және куәнің айғақтары

Әдістемесипаттамасы²⁵:

Іс-әрекеттер алгоритмі:

Полиция қызметкері

²⁵ 1-Толықтырудағы аналитикалық жазбаны қараңыз.

1. Процессуалдық сұхбатты жоспарлау және дайындау**1.1 Сұхбаттың мақсатын ойластыру.**

Процессуалдық сұхбаттың негізгі мақсаты әрқашан тергеліп жатқан мәселелер бойынша нақты деректерді анықтау үшін толық, дәл және сенімді ақпарат алу болып табылады.

Сонымен қатар, сұхбаттың қосымша мақсаттары, басқалармен қатар, болуы мүмкін:

- басқа адамдардан алынған фактілерді немесе іс бойынша қолда бар дәлелдемелерді тексеру;
- адамдар мен оқиға орны немесе іс бойынша дәлелдемелер арасында байланыс орнату;
- жасалған әрекеттерге қатысты түсініктемелер алу (күдіктіге қатысты);
- қылмыстық іс жүргізуде жоспарланған сараптамаға қатысы бар ақпаратты алу;
- заттай дәлелдемелердің немесе сотқа дейінгі тергеу үшін маңызды басқа да заттар мен құжаттардың орналасқан жерін анықтау немесе сәйкестендіру; күдіктілердің жеке басы және олардың заңсыз әрекеттері туралы ақпарат жинау және т.б.

1.2 Тергеу үшін маңызды тақырыптарды анықтау

Тергеу үшін маңызды барлық тақырыптарды анықтау қажет: қылмыс құрамының элементтері, дәлелденетін жағдайлар, оқиғалардың ықтимал нұсқалары.

Қажет болған жағдайда қылмыс құрамының элементтері және дәлелдеуге жататын мән-жайлар мәселелері бойынша прокурордан консультация алу қажет.

1.3 Жеке тұлға туралы ақпарат жинау

Жеке тұлғаның ерекшеліктерін ескеру қажет. Олардың ішінде: жасы, жынысы, мәдени ерекшеліктері, діні немесе сенімі, ұлты мен тілі, кәсібі, жұмыс орны және жұмыс орны, білімі, физикалық және психикалық денсаулық жағдайы, қазіргі эмоционалды және физикалық жағдайы, құқық қорғау органдарымен бұрынғы байланыстардың болуы және т.б.

1.4 Жеке тұлғаларға процессуалдық кепілдіктерді қамтамасыз ету

Егер заңнамада адамдардың жекелеген санаттары үшін (кәмелетке толмағандар, психикалық немесе дене кемістігі бар, ақыл-есі кем кәмелетке толмағандар, шетелдіктер, күдіктілер) қосымша кепілдіктер талап етілген жағдайда, заңды өкілдің, педагогтың, дәрігердің, аудармашының, қорғаушының және т.б. қатысуы туралы заңда көзделген рәсімдерді сақтау қажет.

1.5 Сұхбат құрылымын анықтау

Сұхбат құрылымын жоспарлау кезінде полиция қызметкері сұхбат барысында қандай тәсіл қолданатынын өзі анықтауы керек: *еркін әңгіме немесе әңгімелесу барысын басқару*. Егер жағдай оны өзгертуді талап етсе, жағдайға бейімделу қажет болса, тек бір тәсілді қатаң ұстанудың қажеті жоқ.

1.6 Қалыпты емес жағдайларды қарастыру

Сұхбат барысында туындауы мүмкін стандартты емес жағдайлар мен оларды шешу жолдары туралы ойлану керек. Мұндай жағдайлар, атап айтқанда, адамның денсаулығының нашарлығы, есін жоғалту, агрессивті мінез-құлқы, адамның алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде болуы және т.б. болуы мүмкін.

1.7 Нәтижелі сұхбат болатын жағдай жасау

Қылмыстың мән-жайын түсінуді жақсартуға және сұхбат барысында жақсы нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған бірқатар практикалық іс-шаралар өткізу.

Нақтырақ алғанда:

- сұхбат кезінде қатысуы керек адамдарды анықтау;
- сұхбаттың өтетін орны мен уақытын анықтау;
- аудио — және бейнежазбаға арналған жабдықтың жарамдылығын тексеру;
- сұхбат өткізетін орынды дайындау (орындықтар мен үстелдердің санының жеткілікті болуын, сондай-ақ олардың дұрыс орналасуын тексеру; кеңсе жарақтарының, ауыз судың және т.б. жеткілікті болуы);
- оқиға орнына бару (қажет болған жағдайда);
- сұхбат кезінде қолдануға болатын (көрсетілетін) дәлелдерді дайындау және т.б.;

1.8. Жазбаша сұхбат жоспарын дайындау

Жоғарыда келтірілген ақпаратты қамтитын жазбаша жоспар дайындау қажет.

2. Сұхбат алушымен байланыс орнату

Байланыс орнату үшін келесі қадамдар маңызды:

- әңгіме басталғаннан бастап жағымды әсер қалдыру. Сыпайылық, және түсіністік сұхбаттың сәттілігінің маңызды факторы бола алады;
- сұхбат алушы адамға жеке тұлға ретінде қарау.

Адамның қажеттіліктері мен проблемаларын анықтауға уақыт бөліп, оларды шешуге әрекет жасайтын полиция қызметкерлері бұл уақытты жұмсамай немесе елемейтіндерге қарағанда, көбірек сәтті нәтижеге қол жеткізе алады.

Сондай-ақ, сұхбаттан өтіп жатқан адамның сезімдерін (эмоционалды күйін) байқау керек, оның ішінде эмпатиясын юайқау керек. Эмпатияның көрінісі басқа адамның өзін қалай сезінетінін түсінуді және оны көрсетуді білдіреді, ал полиция қызметкерлері оның алдында тұрған міндеттерді орындауда өз ұстанымдарының объективтілігін сақтауы керек.

Мұндай ережелер шоғырлануды, өзіне белгілі барлық нәрсені хабарлауды, сондай-ақ егер полиция қызметкерінің сұрағы түсініксіз болса немесе әңгімелесуші оған жауап білмесе, хабарлау қажеттілігін қамтуы керек.

3. Сұхбат жүргізудің құқықтары мен тәртібін түсіндіру

3.1 Сұхбат жүргізілетін адамға оны өткізудің мақсаты түсіндіріледі.

3.2 Сұхбат жүргізілетін адамға оны өткізу тәртібі түсіндіріледі.

3.3 Сұхбат жүргізілетін адамға оны өткізудің негізгі ережелерін түсіндіріледі.

Мұндай ережелер шоғырлануды, өзіне белгілі барлық ақпаратты хабарлауды, сондай-ақ егер полиция қызметкерінің сұрағы түсініксіз болса немесе әңгімелесуші оған жауап білмесе, хабарлау қажеттілігін қамтуы керек.

3.4 Заңнамада көзделген құқықтар мен міндеттерді түсіндіру қажет.

Құқықтар туралы жазбаша жаднама табыс етіледі.

4. Сұхбат алушыдан ақпарат алу

4.1. Сұрақ қою арқылы сұхбат жүргізілетін адамның толық әңгімесін тыңдаңыз, «Айтыңызшы, не болды?» және мұқият тыңдау техникасын қолдану қажет.

4.2 Сұхбат жүргізілетін тұлғаның айғақтарын кеңейту және нақтылау.

4.3 Қажет болған жағдайда (мысалы, күдіктілермен) адамның әңгімесін басқа фактілермен (балама көрсеткіштер және т.б.) нақтылау және байланыстыру қажет.

4.4 Процессуалдық сұхбаттың барысына кедергі келтірмей, жоғарыда алынған ақпарат туралы жазбалар жасау қажет. Мұндай жазбаларды нақтылау мен толықтырулар үшін пайдалануға болады.

5. Процессуалдық сұхбатты аяқтау

Сұхбат кенеттен және күтпеген жерден аяқталмауы керек.

5.1 Барлық аспектілер мен тақырыптар (эпизодтар) жеткілікті түрде қамтылғанын тексеру.

5.2 Сұхбат нәтижелерін қорытындылау (айту).

5.3 Сұхбат алушы адамға одан әрі жасалатын әрекеттерді түсіндіру.

6. Өткізілген сұхбатты бағалау

6.1 Сұхбат кезінде алынған ақпаратты оның жалпы сотқа дейінгі тергеп-тексеруге ықпалы тұрғысынан бағалау.

6.2 Өз бетінше немесе әріптестерінің, оның ішінде басшының қатысуымен сұхбат жүргізу дағдыларын бағалау.

Нормативтік құқықтық актілер

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Қылмыстық іс жүргізу кодексі

Байланысты рәсімдер

Нысандар, үлгілер
